

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 111. szám

2016. 3. szám

tartalom

---

igehirdetés

Ordass Lajos: Isten, ébreszd föl a szívemet! / 1

Luther-konferencia

Fabiny Tibor: Luther igehirdetései / 5

tanulmányok

Rudolf Keller: Istentisztelet és reform. Mit tanulhatunk az atyáktól a liturgiáról? / 18

Isó Gergely: Ordass Lajos az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban / 26

Id. Zászkaliczky Pál: Reményik-versek egy túlélőcsomagban / 33

tartalmi összesítők / 44

---

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 111. szám – 2016. 3. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Erdészné Kárpáti Judit

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Isten, ébreszd föl a szívemet!*

⁸Teremjetekek hát megtéréshez illő gyümölcsöket. ⁹És ne gondoljátok, hogy így szólhattok magatokban: Ábrahám a mi atyánk! Mert mondom néktek, hogy Isten eme kövekből is támaszthat fiakat Ábrahámnak. ¹⁰A fejsze pedig immár a fák gyökerére vettetett. Azért minden fa, a mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és tűzre vettetik.” (Mt 3,8–10)

Isten tud

Istennek ebben a reformációi ünnepre választott igéjében egy kicsike szó vonja magára figyelmet: Isten tud! Ünnepre gyülekezve érdemes e szónál egy kissé megállanunk. Ez ugyanis hatalmas szó, igaz beszéd, megörvendeztető és tartalmas íge: Isten tud. Jó ezt a kijelentést megragadnunk. Gondolatát fölkelte bennünk már a külső látásunk is. Ha kimeresztjük szemünket a földi élet csodáira, melyekről eddig a legnemesebb értelem mindig azt vallotta, hogy Isten alkotta őket, akkor mi is önkéntelen fölkiáltással mondjuk el: Isten tud! Sokkal hatalmasabban, mint bármilyen emberi akarat. Nincsen itt a föld porában senki sem, akinek olyan nagy hatalma volna, mint az övé. De akkor is, amikor testi szemünk számára elrejtett, lelki világokban vándorolunk, mennyi megnyugtatás e gondolatban: Isten tud. Nincsen határa az isteni képességeknek. A csodák világa a föld teremtetése óta nem szűnt meg. Nincs az az életterület, mely Isten hatalmi körén kívül esnék.

Valamikor életet lehelte egy göröngybe, és abból fölmosolygott az első ember, aki érzett, akinek a szíve telve volt az élet boldogságával. És a lélek ébresztgetésének a csodáját – őh – hányszor ismételte meg az Isten! A bűnbe jutott emberi lelket hányszor rázta föl, hogy siessen tisztább életet élni! Valahányszor megtette, minden alkalommal reformációi munkát végzett.

Az Ótestamentum lapjain is olvashatjuk sokszorosan a lelkeket megreformáló isteni munkát. De bizonyos, hogy Isten leghatalmasabb reformációja akkor kezdődött, amikor ezt a durva öltözetű embert kiküldötte a pusztába, akihez

Nincs az az életterület, mely Isten hatalmi körén kívül esnék.

---

odasereglett a nép, és aki főnnyhangon kiáltotta: Isten tud! „Mondom néktek, hogy Isten e kövekből is tud fiakat támasztani Ábrahámnak” kihívással mondotta el ezt a pusztaság prófétája. Beletekint a köves arcokba, melyeken ott ül a büszke gőg, és rámutat a mohos kövekre, amelyek az út mentén szanaszét hevernek és szólnak: ti ilyenek vagytok! Kemények és halottak vagytok, mint íme, e kövek itt! És Isten e kövekből akkor, amikor neki úgy tetszik, fiakat támaszthat magának.

Hogy hitték-e? – Én nem tudom! De a csoda csakugyan megtörtént. Az Isten maga jött el Jézus Krisztusban és a kövek csodálatos módon egyszerre megmozdultak. Isten gyermekei, a Mindenható lehetétől hajtva egyszerre a világtörténelmet fordították meg. Katakombák mé-

---

* Kézirat. Vancsai József lelkész tulajdonában. Az igehirdetésben az Ordass Lajos által használt fordítás alapján idézzük a bibliai igéket.

lyén imádták Isten hatalmát. Máglyák lángjában, cirkuszok vadállatai előtt, gyilkoltatás és mézáróltatás közben vérrel írták oda, föl a magosba, hogy minden szem megláthassa: Isten tud!

Vagy az a reformáció, amelynek emlékét ma, október 31-én ünnepeljük együttesen, nem azt hirdeti-e? Mert ugye, testvéreim, világbíró hatalmakkal szemben nem a kolostorból kitört Luther lelke volt az a hatalom, amely új időket teremtett és lelkeket mozdított meg? Ugye, ebben a hazában is letarolt mohácsi mezők fölött nem koldus magyar reformátorok szava indított új életet? Hanem Isten Lelke volt az, amelyről ma azt olvastuk, hogy a kövekből is tud fiakat támasztani magának.

És ennek a Léleknek leheletére történt, hogy a csöndes jobbágykunyhókban mécses gyúlt, és annak fénye bibliaolvasó öregek és fiatalok arcára hullott. És a mécses lángjából kölcsönként a szomszéd, és amikor az akkor olyan gyászos magyar éjszakában mindig több és több mécses – majd a paloták termeiben – mindig több és több csillár gyulladt föl, kövek elevenedtek meg és lettek Isten fiaivá. És ezek a fényes égi mécsesek a mi magyar történelmünkbe is beleírták úgy, hogy onnan már soha senki ki ne törülhesse az írást: Isten tud!

Mindössze csak négyszáz éve történt ez. Talán még nem feledtük el a tanítást: Isten tud! Ha a szemünk semmit sem lát boldogabb időkből, ha minden emberi segítség forrása kiapadt, ha mindent halottnak és terméketlennek hiszünk is, mégis: az Isten tud!

Isten akar

Hogy akar-e az Isten? – az más kérdés. Hogy az út köveit változtassa át gyermekeivé, az kisebb csodatétel Istennek a kezében, mint az az egészen határozott szándéka, hogy kőszívű embereket változtasson át élő szívű gyermekekké. És az bizonyos, hogy valahányszor ez megtörténik: csoda az mindenkor.

Mert a mozdulatlan szív, az önelégültség az a legkeményebb kő, amely Istennek és az ő parancsából ébredésre hívogató prédikátornak az útjába kerülhet. És az ilyen kő nagyon sok.

Mi a keresztyén egyház gyermekei vagyunk. Mögöttünk 2000 esztendőnek múltja, hagyomány, kincse, gazdagsága. Célt téveszt, aki rajtunk rázogot és nekünk prédikálja a lélek reformációját, bűnbánatot és megtérést követelve.

Mi az evangélium népe vagyunk, házunkban ott őrizgetjük a Bibliát, gyermekkorunkban tanultuk már Jézus tanítását. Hagyd el már az ébresztő kiáltást! Miért látsz te még mindig éjszakát, amikor pedig már régen fölkelt a fényes nap?

Mi mindenkor jó keresztyéneknek valljuk magunkat. Adományaink könnyeket szárítanak. Hagyj békén minket! Az ébresztgetés a lelkiekben fölösleges és beteges dolog!

Mi e föld gyermekei vagyunk. Az egyházhoz semmi közünk! Minden napon azt olvassuk lapjainkban, hogy a papok hazugok, szédelgők, elleneznek minden haladást, csak a gazdagok nyomában járnak és megvetik a szegényt, azután még a pokollal fenyegetőznek. Nem kívánczunk ébresztő istentiszteleitek után.

Mi az új kor tudományának vagyunk a gyermekei és a szabad gondolat evangéliumával tápláljuk magunkat. Hisszük az anyagot és a természet törvényeinek a változhatatlanságát és ezen fölül nincsen semmi sem! Az ébresztgetés beteges rajongás és semmi más!

Ez a kövek beszéde. És valóban reménytelennek látszik, hogy e kietlen, köves pusztaságon virágozzék csak valaha is az Istennek virágokkal telehintett, pázsitos mezeje.

De azt tanultuk, hogy az Isten tud! És most, a múltak emlékének csöndesen megvallhatjuk azt is, hogy Isten *akar* is. Mint a múltban, úgy megmutathatja ezt a jelenben is, a jövőben is újra. Isten *akar*! Ezért vezette rá az embert a vallás útjára, ezért nem fárad el soha szüntelen abban, hogy elküldje követeit. Ezért küldötte el az idők teljességében a pusztá prófétáját, hogy általa megtérést prédikáltasson népének. Isten követeket *akar* lágyítani. Azért adta a barát kezébe 413 év előtt a kalapácsot, hogy egy megkövesedett egyháznak a kapuit döngesse meg vele. Luthernek, a halandó embernek kezéből a búcsúzás óráján kihullott a kalapács. De nem hullott ki az Istennek kezéből. Ő a reformációját nem fejezi be soha addig, amíg ezen a földön **Ma is kaput dönget, ma is kövekre kalapál.** bűnös ember él. És ezért nem lehet nekünk ma csupán történelmi emlékezésünk, a reformáció ünnepét akkor ünnepeljük méltón, ha fölismerjük, hogy Isten ezen az ünnepen is kőszívekből fiakat *akar* ébreszteni magának. **Ma is kaput dönget, ma is kövekre kalapál.** Édes testvérem, nem láttad még, hogy szikra pattant?!

Isten fiakat *akar* támasztani magának. Ezért gondolja olyan végtelen hűséggel anyaszentegyházát még akkor, ha más mindenki megfélekednék is róla. Nem vonja meg az embertől életet adó szent ígését. Ha mi ebben a pillanatban lélekben magasan fölemelkedhetnénk, hogy végigtekintsünk ezen az országon, a mi hazánkon, látnók gyülekezeteinket, templomainkat, amint szerteszét ott állanak ebben a hazában is. Hallanók a harangok zúgását. Láthatnók, mint mennek az utcákon, az utakon végig az emberek a templomok felé. Némelyik helyütt ritkás menetben, másutt sűrű tömegekben. Az őszi szél, mely ott száguld künn, a letarolt mezőségek fölött, elhozná magával a dalnak vagy imádságnak egy-egy foszlányát. Látnók, hallanók anyaszentegyházunk külső életmegnyilvánulását. Csak a külsőséget látnók. De ez is elég volna ahhoz, hogy megértsük: Isten *akar* fiakat támasztani magának. Ott zendíti föl az istenes éneket, ott hirdetteti azt a csodálatos erejű ígét még ma is, melytől kövek lágyulnak és szívek indulnak meg. – Isten *akar*.

Ébredés

Ha őszinte lélekkel vallottuk meg Istenről, hogy ő tud, s ha minden jel, mely szemünk elé tárul, arról győz meg minket, hogy Isten *akar* is, akkor úgy látszik, nincsen már semmi egyéb hátra, mint hogy mi az imádságunkkal kérjük őt, hogy küldjön ébredést a mi egyházunkba. Mert mindannyian jól látjuk, mennyire szüksége van magyarhoni egyházunknak, Budapest evangélikusainak, e Deák téri gyülekezetnek az ébredésre.

És Isten az egyetlen, akinek hatalmában áll ezt az ébredést megvalósítani. Mert az az ébredés, melyet gyöngé emberi szó támaszt, az nem több egy fölrijedésnél, mely után nyugodtan alszik tovább a lelkiismeret. De amelyet Isten valósít, az tartós, mert amit az Isten elkezd, azt be is vé-

Az imádságunkkal *kérjük őt, hogy küldjön ébredést a mi egyházunkba.*

gezi. De igaz lélekkel csak úgy állhatunk az Isten elé, ha imádságunk szava így szól: jó Isten, küldj ébredést az egyházba, de *kezd el azt az én szívemben!* Ezért szól az ige ma neked is, nekem is: teremj megtéréshez méltó gyümölcsöket! Mert a reformáció nem a múltak hagyománya, nem történelem, hanem a jelenben is azt követeli, hogy minden egyes lélek számoljon le vele. Nem szabad másoktól gyümölcsstermő életet követelnünk, hanem magunknak kell megtérnünk. Isten felé fordulva, kitárt lélekkel be kell fogadnunk az ő kegyelme fényes napsugarát, hogy megvilágosítsa a belsónket, melegítő sugara hadd tegye termékennyé, gyümölcsözővé a szívünket. Legyen benne több háládatosság az Isten iránt minden adományáért, engedelmesség törvényei és akarata iránt, buzgóság az igéjével szemben, hadd legyen abban az én szívemben több szere-

Nem is valami régi élmény kell ide.

tet az embertársaimmal szemben, kivált azok iránt, akiknek nehezebb a küzdelmük, több a gondjuk, nagyobb a szegénységük, nyomoruk, mint az enyém, legyen bennem sok-sok megértés a saját népem iránt! Legyen bennem tisztaság, hűség, igazság, és ha el tudnék jutni annyira, legyen öröm a szívem mélységében, amely kiül az arcomra is! Óh, ha a megtérésnek ezek a gyümölcssei megteremnének bennem! Ezt várja tőlem az Isten, erre akarja fölkölni a szívemet. És ha ez a vágy föltámadt bennem őszintén, akkor szabad imádkoznom mások ébredéséért, az egyházam ébredéséért. Testvérem, ha akkor, amikor az egyház ébredéséért imádkozol ma este, szétnyílnék összekulcsolt két kezed, s jobbról is, balról is összetalálkoznék a szomszédod kezével, ha mindannyian, akik itt ünnepre gyülekeztünk, találkoznánk abban a vágyban, hogy egyházunknak ezen a bástyafokán hűséggel szolgáljunk, akkor már itt nagyszerű ébredés volna indulóban, akkor nekünk ma igaz reformációi ünnepünk lehetne.

Vagy ítélet

S ha nem lesz ébredésünk? Mit gondoltok, mit mondhattok magatokban? Nem állhat ide az az áldott emlékű, öreg, bibliás ember, aki nekünk, századokkal előbb örökségül adta a nevünket és evangélikus vallásunkat. Nem is valami régi élmény kell ide. Az a kérdés, termőfa-e az életünk, éber-e a szívünk. Reformáció ünnepe ezt kérdezi tőlünk, az egyház tagjaitól. Tudna-e így imádkozni: Isten, küldj ébredést az egyházba, és kezd el azt az én szívemben! Ez szükséges. Hisz hallottuk János szavát: a fejsze már a fák gyökerére készül sújtani. Útésre irányul. Múltak tanítanak: hol van Libanon erdeje, hol van az olajfák csöndes lugasa, hol Jeruzsálem büszke temploma? Fejsze irányul! Nem! Ne, Uram! Várj, könyörülj! Irgalmazz Magyarhonnak, irgalmazz egyházunknak!

Küldj ébredést, óh Isten, e néphez, és kezd el azt az én szívemben! Ámen.

Budapest, Deák tér, 1930. október 31-én

Luther igehirdetése¹

Alig néhány hónapja jelent meg Csepregi Zoltán és Horváth Orsolya válogatásában és szerkesztésében a *Luther Válogatott Művei* 6. kötete (LVM 6),² amely hatvankét igehirdetést közöl huszonhárom fordítótól.³

1. Luther, a professzor prédikátor és a prédikáló professzor

Luther egyszerre volt reformátor, teológus, bibliafordító, hitvitázó, énekszerző, lelkipáncszozó, néptanító (katechéta), élénk levelező, asztali beszélgetések irányítója, de mindenekelőtt igehirdető. Amikor Luther mint Ágoston-rendi szerzetes 1512-ben a hét évvel korábban alapított wittenbergi egyetemen a Szentírás professzora lett, előljárója, Johannes Staupitz kérésére a rendházban prédikatori feladatot is kapott. Valószínűleg ugyanebben az évben kezdett el a városi plébániatemplomban is prédikálni, az egyetemalapító Bölcs Frigyes ugyanis összekapcsolta az egyetemet a káptalannal és a wittenbergi városi templommal! Luther előadásai igehirdetések, igehirdetése⁴ pedig professzori előadások voltak, ám úgy beszélt, hogy a szavait mindenki felfoghassa és érthesse.

Az amerikai Luther-kutató, Fred Meuser szerint Luther egész életében mintegy 4000 prédikációt tartott, s ebből 2300 maradt fenn. A fennmaradt adatok szerint a legtöbb prédikációt 1528-ban mondta el (mintegy kétszázat), de évente legalább 43 alkalommal (1540) vagy 46 alkalommal (1522) hirdette az igét.⁵

2. Luther igehirdetői stílusa

Luther tudta, hogy az igehirdetőt nem a saját eszméi, hanem Isten beszéde ösztökéli, formálja és irányítja. Ezért bátran mondhatjuk: Isten igéjének hirdetése is Isten igéje. Luther ugyanazzal a bátorsággal (parrhészia) beszélt, mint Pál apostol (2Kor 2–3). Számára az igehirdetés nemcsak buzdítás, nem is csupán tanítás, még csak nem is e kettő együtt, hanem csatater; nevezetesen

-
- 1 A cikk eredetileg előadásként hangzott el a Luther-konferencián, Révfülöpön 2016. január 30-án. Bővebb változata a *Az igehirdető Luther* címen a *Lekipásztor* 2016. júliusi számában jelent meg (242–249 old.). Az itt közölt tanulmány végén olyan szemelvényeket adunk közre, amelyek a *Lekipásztorban* nem olvashatók.
  - 2 Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya (szerk.): *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. Budapest, 2015, Luther Kiadó.
  - 3 E jegyzetben felsorolom a fordítókat, a nevük után zárójelben az általuk fordított igehirdetések számát az oldalterjedelemmel együtt: Bellák Erzsébet (29, 236), Büki Zsófia (2, 14), Csepregi Zoltán (3, 15), Csozászky Márta (1, 5), Dóka Zoltán (1, 9), Dorn Réka (1, 13), Friedrich Károly (1, 13), Gáncs Aladár (1, 12), Horváth Orsolya (2, 9), Hulej Enikő (1, 8), Keczkó Pál (1,3), Kiss Kata (1, 21), Kovács Áron (1, 2), Kozma Éva Mária (1, 10), Matus Klára Krisztina (1, 5), Muntag Andor (1, 12), Percze Sándor (2, 13), Pethő Attila (1, 7), Roszik Ágnes Anetta (1, 8), Szebik Zsófia (8, 31), Szűcs Eszter (1, 5), Véghelyi Antal (1, 7), Wiczian Dezső (1, 14).
  - 4 Szerkesztői előszó. In LVM 6. 12.
  - 5 Meuser, Fred W.: Luther as preacher of the Word of God. In McKim, Donald K. (szerk.): *The Cambridge Companion to Martin Luther*. Cambridge, 2003, Cambridge University Press, 136.

a lelkekért folytatott apokaliptikus harc, ahol a menny és a pokol kozmikus erői feszülnek egymásnak, s ebben a harcban az Isten ígéje a fegyver.⁶

Sokan úgy gondolják, hogy Luther csak Pál apostol teológiája foglalkoztatta, s az evangéliumokról kevesebbet prédikált. Ám ennek épp az ellenkezője az igaz. Mindössze harminc igehirdetése maradt fenn a római levélről, de több mint ezer a szinoptikus evangéliumokról, s több száz János evangéliumáról: például az 1531–32-es évben Luther mintegy másfél éven keresztül prédikált János evangéliumának 6–8. fejezeteiről.⁷

Luther arra is panaszkodott, hogy a papok sokszor lusták: nem imádkoznak, nem olvasnak, nem kutatják az Írás értelmét, pedig nem lehet eléggé olvasni az Írást, hogy megértsük, nem lehet eléggé megérteni, hogy tanítsuk, nem lehet eléggé tanítani, hogy megfelelően tudjunk élni.⁸

Egy rá jellemző, igen találó képpel Luther a Szentírást egy nagy fához hasonlította, s az igehirdető feladatát abban látta, hogy ezt a nagy fát rázza meg, s akkor majd csak úgy maguktól hullanak róla a gyümölcsök.⁹ Sohase a prédikáció szabjon határt az igének, hanem az ige vezesse az igehirdetést! Az igehirdetőnek meg kell találni a textus magját vagy fókuszát, s azt kell érvényesíteni, kibontani; pontosabban: nem szabad akadályozni, hogy az kibontakozzon. A jó igehirdetőben megszűnik, legalábbis átlátszóvá válik a saját személye. „Általában eltemetem magamat a prédikációimban, hogy csak a textus szóljon, s aztán azt mondhassák az emberek: »de jó prédikáció volt ez!«”¹⁰

Luther prédikációi szövegközpontúak voltak; felismerte, hogy nemcsak a Szentírás bővelkedik szójátékokban, hanem az igehirdetőnek is számtalan alkalmat nyújt a szavakkal való játékra, a paradoxonok felvillantására, amelyek célja, hogy elgondolkodtassák az olvasót. Luther stílusára általában jellemző, hogy egy drámai helyzetet jelenít meg, s vibráló, erőteljes szavai nem hagyják nyugton a hallgatóságot, hanem arra kényszerítik őket, hogy ők is a dráma részesei legyenek.

3. Szemelvények Luther igehirdetői gondolataiból

A rejtőzködő Istenről

A reformáció előestéjén, 1516. december 21-én Szent Tamás napján Luther Isten művéről, az ő tetteiről beszél; már itt hirdeti, amit nem sokkal később a kereszt teológiája kapcsán a rejtőzködő Isten (*Deus absconditus*) titkáról mond: bár Isten lényege a könyörületesség, a béke és a jószág, mindezt mégis elrejtí önmaga ellentétének látszatába, valódi, igazi munkáját a tőle, a természetétől idegen cselekedetbe. Ledönti az egónkat, azért, hogy valódi életünk legyen.

„Íme, ehhez az ő saját művéhez [*opus proprium*] pedig nem képes eljutni, hacsak nem veszi maga mellé segítségül az idegen művét [*opus alienum*], amely természetével ellenkező, amint

6 Meuser (4. jz.), 137.

7 Meuser (4. jz.), 138.

8 Meuser (4. jz.), 141.

9 Meuser (4. jz.), 141.

10 Idézi Meuser (4. jz.), 142.

Ézs 28,21 mondja: »Véghezviszi tettét, szokatlan tettét, elvégzi munkáját, rendkívüli munkáját. [«] A hozzá nem illő munka pedig az, hogy bűnösökké, igaztalanokká, hazugokká, ártalmasokká, ostobákká, gonoszokká tesz. Nem azért, hogy valóban ilyenekké tegyen, hanem mert az emberek gögőjükben, noha ilyenek, annyira nem akarják ezt felismerni és elismerni, ezért Isten nagyobb vihart támaszt, sőt egyedül ezt a munkáját alkalmazza, hogy megmutassa: ők ilyenek, hogy azzá váljanak a saját szemükben, amik ők Isten szemében. Tehát mivel csak a nem igazakat tudja igazzá tenni, arra kényszerül, hogy a saját műve, a megigazítás előtt az idegen művet vigye végbe, és így bűnösökké tegyen. Így mondja: »Én adok halált s életet, összezúzok és gyógyítok.« [5Móz 32,39] Ennek a munkának pedig, ami Krisztus keresztje és a mi Ádámunk halála, igen heves ellenségei vannak, akik úgy vélik, hogy maguk igazak és bölcssek. Nem akarják ugyanis, hogy dolgaikat megvessék, ostobának és rossznak tartsák, azaz nem akarják az ő Ádámukat megölni, ezért nem jutnak el Isten saját művéhez, ami a megigazítás és Krisztus feltámadása. Isten idegen műve tehát Krisztus szenvedése és a benne való szenvedések, a régi ember keresztre feszítése és Ádám megölése. Isten saját műve pedig Krisztus feltámadása és a lélekben történő megigazítás, az új ember életre keltése.»¹¹

Saját szívünk sárkányairól

A vihart lecsendesítő Jézus kapcsán (Mt 8,23–27) 1517. február 1-jén, a vízkereszt ünnepe utáni 4. vasárnapon arról prédikált Luther, hogy a legnagyobb ellenségünk nem is a külvilágban pusztító, hanem a saját lelkünk mélyén tomboló vihar.

„Valóban a legnagyobb sárkány bennünk van. Csak vegyük figyelembe, hogy egyedül a szemünk mennyi vihart kavart fel, és mennyit a fülünk meg a nyelvünk. És amellet a mi simulékony lelkünk mennyi halott és undok dolgot kedvel. Mennyi ilyen apró és óriás szörny van, ezek a mi állandóan változó kívánságaink, aggodalmaink, gyűlöletünk, félelmek, remények, fájdalmak és hiábavaló élvezeteink. Ez az, ahol a sárkány belopózik, ez a test zsarnoksága, az érzéki vágy gyűjtőgatója, a törvény, ami tagjainkban van (Róm 7,23). És amikor ez a szörny tombol és dühöng, ki van biztonságban, kinek van békessége?»¹²

Az idegen és a saját igazságról

Luther a hit általi megigazulás habakuki és páli tanításának hangsúlyozásával ismét Istenre, az egyedül cselekvőre mutat rá. Önmagunkban (bármilyen szépek, okosak, kegyesek vagyunk is) Isten előtt, aki maga az igazság, a szeretet és ezek tökéletes egysége, nem lehetünk igazak. Ezért igazságunk kettős igazság. Az egyik a(z) eleve romlott) természetünktől idegen igazság, tehát külső igazság, a Krisztus; a másik viszont a Krisztus-hitből fakadó benső igazság.

„Kétszeres a keresztények igazságossága, mint ahogy az emberek bűne is kétszeres.

Az egyik idegen és kívülről jövő. Ez az, amely által Krisztus igaz, és a hit által igazzá tesz, mint azt Pál 1Kor 1,30-ban mondja: »Őt tette nekünk Isten bölcsességgé, igazsággá, megszen-

11 Csoszánuszky M. ford. LVM 6. 49–50, 3. sz.

12 Keczkó P. ford. LVM 6. 55, 4. sz.

telődéssé és megváltássá.« Jézus maga is ezt mondja Jn 11,25-ben: »Én vagyok a feltámadás és az élet, aki bennem hisz, az sohasem hal meg.« Valamint Jn 14,6-ban: »Én vagyok az út, az igazság és az élet.«

[...] amely nekünk cselekedeteink nélkül egyedül kegyelemből adatott [...]

A második igazságosság a mi sajátunk; nem azért, mert mi egyedül alkotjuk meg, hanem mert az elsővel, az idegennel együtt alkalmazzuk. Ez a jó cselekedetekben való jó gyakorlat. [...]

A második igazság az elsőnek a műve, annak gyümölcse, következménye, mint azt Gal 5,22 mondja: »a lélek gyümölcse (a lelki emberé, aki Krisztusba vetett hit által születik) pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szívesség stb.« Mert »léleknek« nevezi ez az ige a lelki embert. Ez abból lesz nyilvánvaló, hogy azok a »gyümölcsök« az ember cselekedetei.¹³

Összezúzott búzaszemek: keresztyén koinónia

Luther az úrvacsora tanítása kapcsán egy páratlan képben, az összezúzott gabonaszemek és az összepréselt szőlőszemek hasonlatával fejti ki a keresztyén közösségről szóló tanítását.

„Mert amiképpen a kenyér sok összezúzott búzaszemből készül, és így a sok búzaszem teste az egy kenyér testévé válik, amelyben az egyes búzaszemek elvesztik a saját testüket és formájukat, és a kenyér közös testét öltik magukra, ahogyan a szőlőszemek is elvesztvén a saját alakjukat, a bor és ital közös testévé válnak, ugyanígy lesz velünk is, ha ezzel a szentséggel helyesen élünk. Krisztus, mindazokkal együtt, akik szeretete által szentek, magára veszi a mi alakunkat, velünk együtt küzd a bűn, a halál és minden baj ellen. Ezáltal pedig szeretetre lobbánva iránta őhozzá formálódunk, az ő igazságára, életére és üdvösségére hagyatkozunk, és ekképpen az ő javaival és a mi bajainkkal való közösség révén egy tésztává, egy kenyérré, egy testté, egy itallá leszünk úgy, hogy minden közössé lesz. Ó, micsoda nagy titok ez, mondja Szent Pál (Ef 5,32), hogy Krisztus és az egyház egy hús és csont! Viszont ugyanezen szeretet által nekünk is át kell alakulnunk, és a miénknek kell elfogadnunk minden keresztyén nyomorúságát, az ő alakjukat és szükségüket magunkra vennünk, és nekik juttatnunk mindazt a jót, amire csak képesek vagyunk, hogy ők azt élvezhessék. Ez a valódi közösség, és ez a szentségnek a helyes értelme. Ilyenképpen egymásba formálódunk át, s eggyé válunk a szeretet által, amely nélkül semmiféle ilyen átalakulás nem lehetséges.¹⁴

A kiközösítés és az átok lehetséges áldásáról

A modern olvasónak minden bizonnyal meglepő, hogy akit a római pápa kiközösített, és akit V. Károly császár birodalmi átka sújtott, 1520-ban milyen pozitív értelemben tudott beszélni az exkommunikációról és az átok értelméről. Mindezt csak akkor tudjuk megérteni, ha megvilágosodik számunkra Luther fentebb is idézett communioteológiája.

„A kiközösítés nem abban áll, mint ahogy ezt sokan gondolják, hogy egy lélek az ördögnek adatik, és a közbenjárástól és a keresztyénység minden jótéteményétől megfosztatik. Mert ott,

13 Roszik Á. A. ford. LVM 6. 92–94, 11. sz.

14 Wiczián D. ford. LVM 6. 153–154, 17. sz.

ahol az igaz hit és az Isten szeretete a szívben megmarad, ott megmarad a kereszténység minden javának és közbenjárásának igaz közössége is a szentség minden gyümölcseivel, mivelhogy az átok nem más és nem is lesz más, mint a külső szentségtől vagy az emberekkel való kapcsolattól való megfosztás. Olyan ez, mintha engem börtönbe vetnének, jóllehet meg lennék fosztva jó barátaim külső társaságától, ám nem jóindulatuktól és barátságuktól. Éppen így, ha valakit kiközösítenek, azt megfosztják a közös szentségvételtől és az emberek közösségétől, de ezáltal nem vettetik el szeretetüktől, a közbenjárástól és a jótéteményektől.

[...] ne ellenségeként bánjunk a kiközösítettel, hanem testvérként büntessük meg, hogy megszégyenüljön, de ne rekesztődjön ki.”¹⁵

A tisztaság téveszméje az úrvacsora vétele kapcsán

A katolikus egyházban ma is élő gyakorlat az exkommunikáció. Néhány évtizeddel ezelőtt konzervatív evangélikus egyházi körökben is gyakran élt a lelkész a kulcsok hatalmával (*potestas clavis*), vagyis nemcsak a feloldozás (Bonhoeffer kifejezésével „olcsó”¹⁶) evangéliumát hirdette egyoldalúan, hanem élt a törvény hirdetésének és annak a megköötözés gyakorlatában testet öltött lehetőségével. Ez az jelentette, hogy a bűnt elkövető, ám bűnbánatot nem tanúsító lelkéktől megtagadhatta az Úr szent testének és vérének kiosztását. E javaktól való megfosztás nem irgalmatlanságból, hanem ellenkezőleg, a bűnös iránt tanúsított szeretetből, annak lelkének megóvása, gyógyítása érdekében történt. Ezt fejtegeti Luther is a fenti gondolatokban. Ugyanakkor egy 1521-es nagycsütörtöki igehirdetésében rámutatott a törvénykezés veszélyére, ami abban nyilvánulhat meg, hogy a nem méltókat, a nem tisztákat nem engedi élni a szentséggel.

„[...] messze tévelyegnek a helyes úttól, akik azt tanították, hogy járuljunk méltón a szentséghez abban az értelemben, hogy teljesen tisztának kell lennünk, és ezzel csak ránk ijesztettek, az édes, üdvös oltáriszentséget pedig rémisztő és veszélyes vállalkozásnak állították be, úgyhogy csak kevesen járultak oda jó kedvvel és égő vágygal, mert mindig csak rettegtek, hogy nem elég tiszták és méltók. Ez az aggodalom és rettegés tette őket viszont méltatlanná és nyomban kiűzött belőlük minden éhséget és szomjúságot,

Ha nem akarsz az oltárhoz járulni, akkor nincs szükséged a segítségére.

hiszen ijedelem és sóvárgás nem férnek meg egymással, így éppen azzal akadályoztak bennünket, amivel ösztönözni szerettek volna. Ha nem akarsz a szentséghez járulni, mert vétkektől úgymond teljesen tiszta és ment vagy, akkor inkább maradj távol! Hiszen a szentség tesz téged tisztává, és ez segít rajtad. Ha nem akarsz az oltárhoz járulni, akkor nincs szükséged a segítségére, mert már előbb segítettél magadon. Ez éppen olyan, mint amikor meg vagy híva egy pompás lakomára, de előre telezabálsz és -vedeled magadat, úgyhogy kedvetlenül és undorral ülsz az asztalnál, és hiába kínálják sorban a fogásokat – vajon mit szól majd ehhez a házigazda?”¹⁷

15 Dorn R. ford. *LVM* 6. 163–164, 18. sz.

16 Dietrich Bonhoeffer: *Követés*. Budapest, 1966, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. 15. old.

17 Csepregi Z. ford. *LVM* 6. 177, 19. sz.

Krisztus az igazi békesség

Útban a wormsi birodalmi gyűlésre, 1521. április 7-én, a húsvét ünnepe utáni első vasárnapon (*Quasi modo geniti*) Luther Erfurtban a Krisztus által adott és elnyert békességről prédikált In 20,19–21 alapján. Ha Krisztusban békességet nyertünk, akkor minden emberi igyekvés, cselekedet, zarándoklat és böjt félrevezető, erőtlén, mert nem vesz tudomást arról, amit Isten Jézus Krisztusban tett, azaz legyőzte a sátánt, a bűnt és a halált.

„Az ige arról tanúskodik, hogy cselekedeteink erőtlének. Hiszen Isten kiválasztott egy embert, az Úr Jézus Krisztust, hogy kárhoztassa a halált, megsemmisítse a bűnt és elpusztítsa a poklot, mert azelőtt mindenki az ördögé lett. Az az ötlete támadt, hogy az Urat is megkaparintja, hiszen két gyilkos között feszítették meg, és a legszégyenletesebb és legkegyetlenebb kínokat állta ki, melyet Isten és az emberek is elítéltek. De az Isten olyan erős volt, hogy megsemmisült a halál, a bűn és a pokol. (vö. 1Kor 15,54–55).”¹⁸

A rajongók lecsillapítása és a valódi szabadság

A wormsi birodalmi gyűlés drámai pillanatai után Luthert barátai látszólag elrabolták, és saját biztonsága érdekében Wartburg várába vitték, ahol áruhában György barátként nemcsak az Újszövetség (először majd 1522 szeptemberében megjelenő) fordításán dolgozott, hanem széles körű levelezést folytatott, s mindennek előtt prédikált. Itt írta meg többek között az adventi, illetve a karácsonyi posztillákat, amelyeket wartburgi posztilláknak is neveznek. Később bekerült a válogatásba az 1521. december 21-én, advent 2. vasárnapján az idők jeleiről elhangzott igehirdetése, amelynek textusa Jézusnak a Lukács evangéliumában feljegyzett beszéde az apokalipsziszról (Lk 21,25–33).

Amikor 1522 első hónapjaiban Luther Wartburg várában György barát álnéven fordította német nyelvre a Szentírást, Wittenbergből arról érkeztek hírek, hogy Karlstadt és követői feltűzeltek a népet, amely vad indulatokkal szórja ki a képeket és a szobrokat a város a templomaiból. Luther a szabad mozgását tiltó átok ellenére Wittenbergbe sietett, ahol böjt első vasárnapjától (*Invocavit*) kezdve nyolc napon át prédikált a város népének a valódi és a hamis szabadságról. Bölcs lelkipásztori szeretettel szállt szembe a szélsőséges nézeteket képviselőkkel, akik rajongó hevületükkel meg akarták osztani Wittenberg hívő keresztyén egyházát. Luther – épp a fenti communioteológiája értelmében – kizárta a kizárólagosságot, s a lelki közösség megőrzésére intette a népet. Meglepő s döbbenetes erejű igazságot mond ki.

„Nem mi vagyunk egyedül hivatottak a mennybe jutni, hanem azokat a testvéreinket is magunkkal kell vinnünk, akiket most nem tartunk barátainknak.”¹⁹

A reformátor zseniális retorikával állítja a saját oldalára Wittenberg népét a radikálisokkal szemben. Látszólag a reformátori öntudat szerénytelen megnyilvánulásával van dolgunk. Luther tisztában volt azzal, hogy neki kell újra kézbe vennie és irányítania a megreformált keresztyén-ség ügyét, s ismét az ő személyes vezetésére van szükség.

18 Bellák E. ford. *LVM* 6. 179–180, 20. sz.

19 Szebik Zs. ford. *LVM* 6. 217, 23. sz.

„Vannak, akik sebesen tudnak rohanni, mások jól futnak, ismét mások alig vánszorognak (vö. Ézs 40,31). Ezért nem szabad saját erőnkre tekinteni, hanem a testvérünkére, hogy az ördög szét ne tépje a hitben gyengét, ha az követni akarja az erőset. Ezért, kedves barátaim, kövessetek engem, én még sohasem hibáztam el. Én voltam az első, akit Isten erre a küzdőterre állított. Nem futamodhatok meg, hanem addig kell itt maradnom, amíg Isten engedi. Én voltam az is, akinek Isten először nyilatkoztatta ki akarátát, hogy ezeket az igéit prédikáljam nektek. Abban is biztos vagyok, hogy birtokában vagytok Isten tiszta igéjének.”²⁰

Luther a krisztusi szabadság nevében szól bölcsen arról, hogy milyen veszélyt jelenthet a szabadság törvényéből a törvény szabadságát teremteni: elvakult cselekedettel képeket rombolni és szobrokat dönteni. Ha valaki felfedezi az igét, akkor az majd elvégzi, megcselekszi az Isten akarátát, az embereknek ebben nem kell Istennek „besegíteni”.

„Erőszakkal kényszeríteni azonban nem akarok senkit, mert a hit maga úgy akarja, hogy ne kényszerből vegyék föl. Vegyetek példát rólam. A búcsúval és minden pápistával szembesegültem, de erőszak nélkül, egyedül Isten igéjét teljesítettem, azt hirdettem és írtam, egyebet nem tettem. Ez működött, amikor aludtam, amikor wittenbergi sört iszogattam az én jó Philipp Melanchthon barátommal és Amsdorffal, ez tette a pápaságot olyan gyengévé, amelyen kárt még soha egy fejedelem vagy császár sem tett benne. Én nem tettem semmit, az ige vitt véghez és ért el mindent. [...] Nem tettem semmit, az igét hagytam cselekedni.”²¹

„Hallottunk azokról a dolgokról, amelyek szükségesek, és melyeknek feltétlenül végbe kell menniük. Ennek és nem másnak: A zugmiséket avagy magánmiséket el kell törölni. Mert minden dolognak és emberi alkotásnak úgy kell lennie, ahogy Isten parancsolta vagy megtiltotta, ahogy a Magasságos azt elrendelte. Senkit nem szabad viszont a hajánál fogva a rosszról a jó útra rángatni. Mert senkit sem tudok a mennybe beűzni, vagy husággal beütlelni. Ezt elég világosan elmondtam.”²²

A képekhez való józan viszony

Luther a képek kapcsán elmondja, hogy azokat imádni nem szabad, de nem szükséges feltétlenül lerombolni őket. Hittel a hitbe lehet csak egyedül érvelni, s hagyni kell, hogy az ige elvégezze a maga dolgát, és megváltoztassa az emberi szívet.

„Ahogy én tettem, úgy tett Pál is Athénban. Bement a templomaikba, megszemlélte bálványait, de senkit sem vágott szájon, hanem kiállt a piac közepére, és így szólt: »Athéni férfiak! Mindnyájan bálványokat követtetek« stb. (vö. ApCsel 17,22.29) A bálványok ellen prédikált, de senkit sem ráncigált el azoktól erőszakkal. [...] [E]gyedül az igét kell hagynunk hatni, ahogyan korábban is mondtuk. Az igének kell mindenekelőtt az ember szívét megragadnia és megvilágosítania: nem mi leszünk azok, akik ezt megteszik. Ezért dicsekszik az apostol szolgálatával és hivatásával, de nem a véghezvitel sikerével.”²³

20 Szebik Zs. ford. LVM 6. 217–218, 23. sz.

21 Szebik Zs. ford. LVM 6. 222, 24. sz.

22 Szebik Zs. ford. LVM 6. 223, 25. sz.

23 Szebik Zs. ford. LVM 6. 226–227, 25. sz.

A hit szüksége Krisztus jelenlétének megtapasztalásában

1522. március 14-én, pénteken az úrvacsora jelentőségéről prédikált Luther. Arról beszélt, hogy a hit nélkülözhetetlen Krisztus jelenlétének megtapasztalásához, s egyben tömören össze is foglalta a hit lényegét.

„S valójában semmi más nem különböztet meg minket, keresztényeket másoktól, mint az úrvacsora szentsége és a keresztség, viszont hit nélkül ezek külsődleges elfogadása semmi, a hitnek jelen kell lennie, és annak kell a szentségek befogadását valódivá és Isten előtt kedvessé tennie, különben csak szemfényvesztés és puszta külsőség. [...]

Az a hit azonban, melynek birtokában kell lennünk mindnyájunknak, amikor az oltár szentsége elé járulunk, arra irányul, hogy szilárdan higgyük: Krisztus, Isten Fia, síkraszáll értünk, és minden bűnünket nyakába vette, bűnünk örök elégtétele, és minket Istennel, az Atyával megbékít. Aki birtokában van e hitnek, az részese lehet ennek a szentségnek, annak sem ördög, sem pokol, sem bűn nem árthat.”²⁴

Az 1522-ben tartott, utolsó wittenbergi *Invocavit*-prédikációjában a gyónás kapcsán is az egészséges nyitottság, – egyenesen azt mondhatnánk – liberalizmus jellemzi Luthert. Tudja, hogy gyónásra mindenkinek szüksége van, ám ő senkinek sem írja elő vagy tiltja meg, hogy milyen körülmények között történjen vagy ne történjen a gyónás.

„Fölöttébb gyakran van igen nagy szükségünk a feloldozásra, hogy badar lelkiismeretünket és csüggeteg szívünket az ördöggel szemben és Isten előtt megerősítsük. Ezért a gyónást senki be ne tiltsa, másokat abban erőnek erejével meg ne gátoljon. Mert ha valaki egy bűnnel viaskodik, és arra vágyik, hogy attól megszabaduljon és valaki megszólítsa a lelkiismeretét, az menjen oda valakihez, panasolja el bűnét valamely félreeső helyen, és amit az neki arról mond majd, azt vegye akképpen, mintha maga Isten szolt volna annak a másíknak az ajkával.

Akinek azonban erős és rendíthetetlen a hite abban, hogy az ő bűnei neki megbocsáttatnak, az ezt a fajta gyónást elhagyhatja, és gyónhat egyedül Istennek is. Csakhogy hány embernek van ilyen erős hite? Ezért nem engedem, ahogy már mondtam, hogy elvegyék tőlem ezt a fajta titkos gyónást. De rákényszeríteni éppen úgy nem akarok és nem is akartam soha senkit, hanem saját belátására akarom ezt bízni mindenkinek.”²⁵

Ki a Péter és ki a szikla?

1522-ben Péter-Pál napján Luther az egyháztan (ekkléziológia) szempontjából igen sokat vitatott tanítással (Mt 16,18: „Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel az egyházamat») foglalkozott. Először is azt hangsúlyozza, hogy mennyire fontos a Biblia helyes értelmezése.

„Az egyház kialakulásának kezdete óta kitüntetést láttak ebben az üzenetben, másrészt viszont egyetlen más igehelyből sem származott nagyobb kár, mint éppen ebből. Valóban így van ez, ha könnyelmű emberek nekiesnek a Szentírásnak. Ide-oda rángatják – ahogy az már számtalanszor megtörtént –, és minél szentebb egy ige, annál könnyebben félreérthető, és an-

24 Szebik Zs. ford. LVM 6. 235, 28. sz.

25 Szebik Zs. ford. LVM 6. 241, 30. sz.

nál károsabban lehet visszaélni vele. Tekintsd hát a következőt általános szabálynak: ha valaki így cikázik össze-vissza a Szentírásban, ráadásul még inog és csapong is, vagyis megértése nem bizonyos, melyre szívét alapozhatná, akkor jobb, ha teljességgel eláll az egészről!”²⁶

Ebben a fontos prédikációban Luther tisztázza, mit jelent a szikla és mit jelent az építés. A Biblia a szikláról mint sarokkőről beszél, s azt egyértelműen Krisztussal azonosítja (Ézs 28,16; 1Pt 2,6), ő az alap, a fundamentum (1Kor 3,11), amelyre lehet építeni. Tehát Krisztus a kőszikla és nem Péter, s Luther szenvedélyesen visszautasítja a pápaságnak azt a nézetét, hogy két szikla van: Krisztus a főszikla és Péter a mellékszikla. Luther így magyarázza Mt 16,18-at.

Hangsúlyozza, hogy mennyire fontos a Biblia helyes értelmezése

---

„Joggal mondhatják hát: »Krisztus itt viszont azt mondja: 'Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat' (Mt 16,18) stb.« Ez így van, de ezt úgy kell értenetek, hogy ha itt Pétert és Krisztust is sziklának nevezik, akkor a teljes szikla maga Krisztus, Péter pedig csak a szikla egy darabja. Ez éppen olyan, mint hogy Jézus a Krisztus, minket pedig ő utána neveznek keresztényeknek, közösségünk és a hit miatt, ha valóban hasonlatosak leszünk Krisztushoz. Hiszen hit által leszünk egy lélekke Krisztussal, és fogadjuk be az ő lényegét. [...] Ennek megfelelően nevezi Pétert is itt sziklának, hiszen a sziklának ütközik (vö. Mt 21,44), és így ő is sziklává lesz. Pontosan azért nevezhetnek minket is joggal Pétereknek, vagyis szikláknak, mivel felismerjük Krisztust, a sziklát.”²⁷

Tíz évvel az úrvacsoráról írt *sermója* után, 1528. szeptember 26-án a wittenbergi városi templomban Luther a Krisztus-test szerves egységéről ugyanolyan szépen szólt, mint a XVII. századi anglikán költő és lelkész, John Donne. Érdemes a páli testmetafora (1Kor 12) meglepően hasonló kibontását megfigyelnünk e két nagy hatású igehirdetőnél. Luther így ír: „[...] hogy ha hiszünk Krisztusban, és az ő tagjai vagyunk, akkor elsősorban azzal az előnnyel rendelkezünk, hogy mindaz, ami bennünket ér, az egész testet is érinti. Nem csak hasonlatosak vagyunk egymáshoz, hanem valóban *egyek*. Ez pedig a szentek közössége, és nem egyenlősége. Amennyiben keresztény vagyok, akkor ha a Sátán rám támad, ellenállhat nekem, és azt mondhatom: »Nem csak velem akad dolga, hanem az egész testtel, sőt magával Istennel.« Jól láthatjuk ezt a saját testünkön is: ha valaki rálép a kislábujjamra, akkor ezzel az egész testet fenyegeti, és minden tag belesajdul. Így van ez a lábujjal, ha rálépnek. Valaki más például nem húzza fel az orrát, ha rám lépnek, habár nem különbözik a lábujja az enyémtől, mégsem ugyanazt érzi, amit én. Ha ő és én *egy* test volnánk, ahogyan én és a kislábujjam, akkor ő is megérezné a dolgot. Éppen így van ez a keresztényekkel. Ha a Sátán megtámad egyvalakit, akkor az egész közösséget támadja. Ha valaki fogságba vet egy keresztényt, akkor az összes keresztény felkiált, bárki legyen is a fogságba vetett. Krisztus pedig hallja a kiáltásukat, mivel ő a test feje, »felhúzza az orrát«, és az Atya is haragos lesz, hiszen a Fiú és az Atya *egyek*.”²⁸

26 Bellák E. ford. LVM 6. 242–243, 31. sz.

27 Bellák E. ford. LVM 6. 246–247, 31. sz.

28 Bellák E. ford. LVM 6. 296–297, 39. sz.

Júdás borzalmas esete

1529. március 21. és 31. között Luther virágvasárnaptól kezdve egészen a húsvétot követő szerdáig mintegy tizennyolc prédikációt mondott el, átlagosan napi kettőt. Ebből az *LVM* szerkesztői öt prédikációt válogattak ki,²⁹ némelyet csak töredékesen. Személy szerint sajnálom, hogy a nagycsütörtök délutáni igehirdetés nem került bele a válogatásba: ebben ugyanis Luther meghökkenítő erővel szól a lábmosásról, a sátán pervertáló erejéről, s Júdás „borzalmas esetéről”. Erről a nagypéntek délutáni igehirdetésben így beszél Luther: „Amikor pedig Júdás, aki őt elárulta, látta, hogy elítélték, megbánta tettét, visszavitte a harminc ezüstöt a főpapoknak és a véneknek, és ezt mondta: Vétkeztem, mert ártatlan vért árultam el.« (Mt 27,3–4) Az ilyen bűnvallónak ilyen gyóntató dukál. Jóllehet beismeri bűneit, de nem azok előtt, akiknek az evangélium révén parancs adatott a megbocsátásra, hanem azokhoz megy, akik még az övénel is nagyobb bűnt követnek el.”³⁰

A leköpdösött Krisztus

Krisztus kereszthalála kapcsán Luther ismét hangsúlyozza a *deus absconditusban* megnyilvánuló látszat és az isteni valóság diametrális ellentétét. A zsidók királyának mondott Jézust leköpdösik, kigúnyolják, ő a világ szemében felforgató, s akik gúnyolják, nem tudják, hogy ő valóban a zsidók királya, akit nemcsak a világ, hanem sokszor a követői elől is elrejt az Isten.

„Jézus valóban a zsidók királya. Ártatlanul vádolták meg azzal, hogy igazi, földi király akart lenni. Ám az a bűn és hazugság, mellyel bemocskolták, ártatlansággá és igazsággá változott, hiszen ő lett az eljövendő világ királya, és mindazt, amit ők kigúnyoltak, mi komolyan vesszük. Így van ez mindazzal, aminek köze van az evangéliumhoz: nekik a halál illata, de nekünk, bűnösöknek, az élet

Krisztus még ma is felforgatónak számít.

illata. (vö. 2Kor 2,16) Krisztus még ma is felforgatónak számít, de nekünk valóban ő a dicsőség királya, amit itt a szemére vetnek. Éppen így méreg és hazugság a mi evangéliumunk a pápa számára, míg nekünk maga a világosság.”³¹

A rejtőzködő Krisztus

Ám Krisztus nemcsak a világ, hanem sokszor a követői elől is elrejtőzik, s ez okoz értetlenséget és fájdalmat az őt követőknek.

„[...] hiszünk Krisztusban, ő viszont elrejtőzik előlünk, mintha nem volna Isten a mennyben, aki törődne velünk, és úgy tűnik, annyira el vagyunk hagyatva, hogy gúnyt is űznek belőlünk. Ez fáj a keresztényeknek, hogy míg magukban reszketést és félelmet, addig a másik oldalon erőt és szilárdságot látnak.”³²

29 *LVM* 6. 299–326, 40–44. sz.

30 Bellák E. ford. *LVM* 6. 301, 40. sz.

31 Bellák E. ford. *LVM* 6. 306, 41. sz.

32 Bellák E. ford. *LVM* 6. 307, 41. sz.

A jobb lator

A nagypénteki igehirdetésben Luther drámai erővel jeleníti meg a rejtett, de hatalmas evangéliumot, a jobb lator hitét.

„A Bibliában egyetlen példa sem ad nekünk annyi vigasztalást, mint éppen ez. A lator kínok között vergődik, tehát el kellene keserednie. Ám ő mégis igehirdetővé válik, [...] sőt száját megnyitva vallást tesz Krisztusról a főpapok és írástudók előtt. Ők csak szitkozódnak, és semmibe veszik Krisztus fenségét, míg a latornak olyan merész a szíve, hogy semmibe veszi a Krisztust ért gyalázatot. Ez maga a hit! Mély benyomást kelt, ha mindenki egyöntetűen elmarasztaló ítéletet hoz, ám a lator egyedül, mindenkivel ellentétben alakítja ki a saját véleményét. [...]

Ez a lator lett az első szent az Újszövetségben Krisztus szenvedése által, hiszen Krisztus érte imádkozott a kereszten.

[...]

Amilyen egyszerűen ragaszkodik Krisztushoz, úgy vallja meg az összes bűnét, és egyedül a kegyelembe kapaszkodik. Ez nehezebbre esik az emberi természetnek. Ilyen hitvallást tett hát a lator, mely vigasztaló példaként szolgál az egész világ számára.”³³

Krisztus szenvedése páratlan, a mi bűneinkért történt

Milliók szenvedtek és szenvednek ma is, milliókat végeznek ki ártatlanul ma is. Jézus halála azonban egyedülálló szenvedés és páratlan halál. Az ő szenvedése lelki szenvedés is, hiszen azt kellett megtapasztalnia, hogy az Atya is elhagyta őt, s azokért adta életét, akik gyűlölték őt.

„Egyetlen szenvedéstörténet sem lakozhat mélyebben a szívünkben, mint ez, mert tudnunk kell, hogy Krisztus a mi bűneinket viseli. A mi bűneink fojtották meg Krisztust, és miattuk rugdalta őt a Sátán; értünk halt meg. Ebben a pillanatban a Sátán és a bűn uralkodnak, a zsidók pedig ugrándoznak és dalolnak örömeinkben. Itt Krisztus a legyőzött, teljes mértékben. Összes csodája és tanítása oda van. Krisztus nincs többé.”³⁴

Krisztus beszél a sátán feletti győzelméről

Luther sajátos prédikátori stílusa, hogy beszél Krisztusról, hogy magának Krisztusnak a szájába adja azt, amit ő akar elmondani az ő haláláról, s arról a győzelemről, amely legyőzte a halált. Íme, egy példa az 1529 pünkösdhétfőjén tartott prédikációból arra, miként beszél – Luther szerint – Krisztus a sátánról.

„Eddig úgy öldökölt, hogy mindenkivel szemben joga volt erre, mivel mindnyájan bűnösök voltak, és megérdemelték a halált. Emiatt érte el oly gyorsan a célját mindenkinél, mint ahogy egy poszméh, amikor átszakítja a pókhálót. Ám felettem nincs hatalma. Csupán én vagyok ártatlan, és mégis meg akar ölni engem. De nem éri el a célját. Ebbe bele fog törni a bicskája, mert velem szemben semmit sem ér el, sőt emiatt fog ítéletre jutni, ahogyan Ábel vére miatt kellett Kainnak is megítéltetnie – és az még csak előjáték volt! Én azonban el akarom venni tőle

33 Bellák E. ford. *LVM* 6. 309–312, 41. sz.

34 Bellák E. ford. *LVM* 6. 315, 42. sz.

a világot, és meg akarom fosztani őt fejedelmi mivoltától, sőt én akarok fejedelemmé lenni, őt pedig a lábam alá vetni zsámolyuk« (vö. Zsolt 110,1). [...] »Ha a világ csak annyit is felismerne, hogy amit most cselekszem, nem önmagamért, vagy a saját dicsőségemért teszem, hanem mert így tetszik Istennek, akkor minden további nélkül arra kellene következtetnie, hogy az Atya szíve csupa irgalommal van tele, ha a Fiút ilyen tettel bízta meg.«³⁵

Ördögök és őrangyalok

1530-ban Szent Mihály napján Coburgban Luther arról prédikált, hogy őrangyalok és ördögök a valóságban léteznek.

„Mindenkinek szem előtt kell tartania és eszébe kell vésnie, hogy vannak angyalok, de nem csak jók, hanem gonoszok is. [...] [A] keresztényeknek tudniuk kell arról, hogy az ördögsereg kellős közepén ülnek, és az ördög közelebb van hozzájuk, mint a saját ingük vagy pantallójuk, sőt még a saját bőrüknél is közelebb, vagyis mindenütt körbevesz bennünket, ezért tehát mindig harcolnunk és verekednünk kell vele. [...] Ahogyan azonban az ördögök titkon szállják meg az embereket, úgy a jó angyalok is titkon végzik feladatukat. A jó angyalok titkon jó nyilatokat lőnek az emberek szívébe, ahogy az ördögök is elrejtett módon gonosz nyilatokat lövöldöznek bele.»³⁶

A hamis „tisztá szívűek”

A hegyi beszédről, s azon belül is a boldogmondásokról, 1530-ban hangzott el igehirdetés-sorozat (*lectio continua*) Wittenbergben. Amikor Luther ahhoz a boldogmondáshoz ért, hogy „»[b]oldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent«” (Mt 5,8), Luther a sírokat meszelő farizeusokat egy ház főpapjaihoz hasonlította: „Éppen így járnak el a mi egyházi vezetőink is, akik láthatóan szép, tiszta életet élnek, és mindnyájan ájtatos tekintettel és külsővel mennek a templomba, hogy az ember szinte örömmel nézi őket, és nevetni támad kedve. Ám Krisztus nem efféle tisztaságot kér tőlünk, hanem azt akarja, hogy a szívünk legyen tiszta, még akkor is, ha külsőnkben egy hamuvödörre hasonlítunk a konyhában, ami piszokkal van tele, és csupa tisztátalan munkához használják.»³⁷

Jézus szava és a Jézus szó

Luthernek egyik legszebb igehirdetése házi prédikáció volt 1532. május 20-án, pünkösdhétfőn. Az igehirdetés textusa, mint oly sokszor, Jn 3,16–20 volt. A Nikodémusnak Isten szeretetéről beszélő Jézust Luther művésznek, kiváló szónoknak nevezi: „[...] micsoda művésze a beszédnek és rétor maga Krisztus! [...]

Csupa villám és mennydörgés! Ezzel jár, ha nem hiszünk a Fiúban. Ha nem hiszel a Fiúban, legyél mindjárt barát vagy apáca, karthauzi vagy mezítlábas ferences, már ítélet alatt vagy. Ezt az ígét szertelenül szeretem. [...]

35 Bellák E. ford. LVM 6. 348–349, 48. sz.

36 Bellák E. ford. LVM 6. 360–361.364, 50. sz.

37 Bellák E. ford. LVM 6. 406, 53. sz.

Ha kimondjuk: Jézus!, ezzel agyonütöttük a világot, és az ördög száz mérföldre menekül.”³⁸

1536 pünkösdhétfőjén ismét Jn 3 a textus, ezúttal azonban az első tizenhat vers. Luther itt az újjászületés szükségességéről beszél. Luther egyértelművé teszi, hogy az újjászületés egy folyamat, s a lelkésznek nem kell semmit sem tennie a lelkek újjászületéséért, hanem csak hirdetni kell az igét, ami úgy alakul, fejlődik a hívő lelkében mint a magzat az anyaméhben. Luther élesen elutasít mindenféle szinergizmust, amely szerint az ember bármit is tehet az üdvösségéért.

„Bizony igaz az, hogy az édesanya hordozza és melengeti a gyermeket a saját testében, de semmit sem tesz a megteremtéséért. Éppen így prédikálunk és keresztelünk mi is: nem a miénk az ige vagy a keresztség, mi csak a szánkat és a kezünket adjuk hozzá. [...] Ha tehát igaz volna, hogy a cselekedetek hozzájárulnak az újonnan születéshez, akkor azt is ki kell mondanom, hogy együttműködtem Istennel. Ez viszont istenkáromlás. Ám ha igaz az, hogy újjászületetek, ahogy azt Krisztus is mondja, akkor ehhez semmit sem kell tennem, hanem mindent csendben el kell szenvednem, hogy gyermekévé tegyen engem az, aki Atyám és Teremtőm.”³⁹

Luther utolsó prédikációja: biztatás a nevetésre

Sokszor és sokat írtak már Luthernek négy nappal a halála előtt tartott utolsó igehirdetéséről, amelyet szülővárosában, Eislebenben, a Szent András-templomban mondott el 1546. február 15-én. A mansfeldi grófok családi viszályának lecsendesítésére hívták oda, s küldetése sikerrel is járt. Igehirdetésének textusa Mt 11,25–30 volt, amelyben Jézus az Atyát magasztalja, hogy a bölcsességeket a gyermekeknek nyilatkozta ki. A megfáradt és beteg reformátor Isten törvényét és evangéliumát hirdeti, s Jézus szavaival hívogatja ő is a megfáradtakat: jöjjetek énhozzám, akik megfáradtatok, az én igám boldogító, az én terhem könnyű. Luther humoráról, arról, hogy önmagát Isten udvari bolondjának is nevezte, Eric W. Gritsch amerikai egyháztörténész írt sokat.⁴⁰

Önmagát Isten udvari bolondjának is nevezte.

Ám arról nincs tudomásom, hogy akár Gritsch, akár bárki más észrevette, hogy Luther a híveitől s e földi világtól úgy búcsúzik, hogy nevetésre buzdít. Ez bizony már a túlról szóló mennyei hang, némileg a 2. zsolthár szavainak visszhangja. Az égi perspektívából nincs más vigasztalás, mint hogy minden földi nyomorúság, üldöztetés ellenére Isten az övéivel van és marad.

„[>]Ha betegek vagytok, kedvet adok nektek, hogy mégis nevésetek, és ne tűnjék a kínzás oly nagyoknak, az ördög oly gonosznak, és ha izzó széneken kell járnotok, úgy tűnjék, mintha rózsákon lépdelnétek. Olyan erős szívet adok nektek, hogy nevésetek, amikor a török, a pápa, a császár stb. a legborzalmasabban haragusznak és tombolnak; csak jöjjetek énhozzám! Ha baj, halál vagy kínszenvedés sújt benneteket, ha pápa, török vagy császár támad is rátok, ne rémüljete meg! Nem lesz nehéz elviselnetek, hanem könnyű és enyhe lesz, mert olyan lelket adok belétek, hogy az ilyen teher, ami a világnak elviselhetetlen volna, nektek könnyű legyen.”⁴¹

38 Csepregi Z. ford. LVM 6. 433437–438, 56. sz.

39 Bellák E. ford. LVM 6. 453, 58. sz.

40 Eric W. Gritsch: *Isten bolondja*. Budapest, 2006, Luther Kiadó.

41 Dóka Z. ford. LVM 6. 501–502, 62. sz.

Istentisztelet és reform. Mit tanulhatunk az atyáktól a liturgiáról?*

D. dr. Rudolf Keller professzornak, hittudományi egyetemünk díszdoktorának itt olvasható tanulmányát Weltler Rezső ny. lelkész fordította. A fordítás elkészülte után kértünk közlési engedélyt a szerzőtől, aki válaszában a következőt írta: „a dolgozat az evangélikus lelkési szakfolyóirat 1997/5. számában már megjelent magyarul”.** A téma jelentősége és időszerűsége miatt mégis úgy döntöttünk, hogy Keller professzornak ezt a fontos írását Weltler Rezső fordításában közöljük. Köszönettel tartozunk a szerzőnek, hogy ehhez engedélyt adta.

A szerkesztő

Az evangélikus egyház minden más felekezetnél határozottabban már alaphitvallásában, az 1530-as ágostai hitvallásban leszögezi: az egyház igazi egységéhez nincs szükség arra, hogy mindenütt ugyanazokat, az emberek által kidolgozott szertartásokat gyakorolják. Ezzel egyhá-

Egyházunk *mintegy törzskönyvezte az istentisztelet reformja iránti nyitottságát.*

---

zunk mintegy törzskönyvezte az istentisztelet reformja iránti nyitottságát. Természetesen azonnal hozzáfűzzük: a hitvallás ugyanazon, 7. cikkelyének gyakran kellett a maga *satis est-jével* emlékeztetni: az egyház igazi egységéhez

elegendő, de elengedhetetlen is az, hogy az evangéliumot tisztán prédikálják, s a szentségeket Isten igéjének megfelelően szolgáltatassák ki. Ezt a cikkelyt ugyanis túl gyakran használták fel az egyház fogalmának hamis leegyszerűsítésére, és teológiailag is gyakorta túlterhelték. A következő megfontolásokkal ebben az erőterben mozgunk, amelyet egyrészt a reformok iránti elvi nyitottság, másrészt a tartalmi elvárások általi behatároltság jelöl ki.

Az istentisztelet témájával kapcsolatban ilyen vagy olyan módon, de mindnyájan érdekeltek és elkötelezettek vagyunk azáltal, hogy megvannak a magunk tapasztalatai. Saját tapasztalataink alapján aztán állást is foglalunk akár abban a formában, hogy az általunk megkedvelt formát mindenáron védelmezzük, akár úgy, hogy amit terhesnek éreztünk benne, lenézően elhagyjuk.

Felejthetetlenek számomra az ordinációmon elhangzott prédikáció szavai: „Istennek nem a kultuszhoz görcsösen ragaszkodó szolgálkra, hanem az evangélium boldog, hálás tanúira van szüksége.” Másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy mai világunk keretei között olyan emberekkel ünnepeljük istentiszteleteinket, akik az emberi találkozás egyéb formáit is

---

* A fordítás alapjául szolgáló tanulmány: Keller, Rudolf: Der Gottesdienst und seine Reform. Was der Liturg von den Vätern lernen kann? In uő: *Luthertum in der Vielfalt seiner Geschichte. Aufsätze zur Kirchengeschichte*. Regensburg, 2006, Institut für Evangelische Theologie, Universität

** *Lelkipásztor*, 1997. 5. sz. 165–168.

megtapasztalják. Éppen ezért hasznosnak tartom, ha a liturgiai alap kutatás figyelembe veszi a modern magatartáskutatás eredményeit is, ahogy azt Manfred Josuttis is tette *Út az életbe* című könyvében.¹ A liturgia élményének illeszkednie kell az istentisztelet tartalmához, meggyőzőnek kell lennie.

Egy alkalommal Tallinnban, Észtország fővárosában kellett az istentiszteleten prédikálnom. Az észt nyelvű liturgiából egy szót sem értettem, de kezemben volt a német fordítás. Mégsem volt szükségem rá, mert – anélkül, hogy a szavakat értettem volna – ráéreztem, hogy itt valami olyan történik, ami vonzó számomra. Az istentisztelet előtt a lelkész nem tudott értem jönni a szállodába, mert már több mint egy órával előbb a sekrestyében kellett lennie. Oda jöttek be a gyülekezeti tagok ügyeik intézésére: bejelentkeztek úrvacsorára, egyházfenntartási járulékot fizettek, volt, aki rózsát hozott a lelkésznek, ismét más esküvőt jelentett be. Rajta kívül a másik lelkész és egy laikus hölgy is végezte ezt a változatos munkát a nagyméretű sekrestyében. Mindez gördülékenyen, emberien, testvérien, de nem bizalmaskodva történt. Aztán megszólaltak a harangok, s mi négyen bevonultunk a templomba: a két helyi lelkész és a két vendég; rajtam kívül egy finn lelkész is szolgált. Az istentisztelet közös gyónással kezdődött. A bűnvalláshoz a gyónók a kórustérbe jöttek, s mindenki ott térdelt le, ahol helyet talált magának. A lelkész maga is térdelt az oltárnál, így mondta a nagyszámú térdelő ember nevében a bűnvallást, majd ezt követően immár állva hirdette nekik a bűnbocsánat vigasztaló ígését. Amit itt 1990 októberében átéltem, élő liturgia volt, amihez nem is volt tolmácsra szükségem. Az utána elhangzó német nyelvű prédikációm persze már tolmácsolták.

Ez az észtországi élmény indíttatást adott nekem arra, hogy odahaza közelebről utánajárjak a témában az atyák örökségének. Kérem, kövessenek most ezen az úton. Amit annak idején atyáink gondoltak, ma is segíthet és inspirálhat minket. A következőkben az egyháztörténet olyan korszakaira figyelek, amelyek véleményem szerint különösen sokat jelenthetnek számunkra az istentisztelettel kapcsolatban.

Az istentisztelet a reformáció értelmezésében

Luther alapvető idevonatkozó megállapítása a torgaui várkapolna szentelésén, 1544. október 5-én mondott prédikációjában hangzott el. E szerint ebben az új házban semmi más ne történjék, mint „hogy a mi kedves Urunk szent ígéje által szól hozzánk, és mi imádságban és dicsőítő énekben felelünk neki.”² Ezzel a nyomatékos mondattal Luther az istentisztelet párbeszédjelleget hangsúlyozta: Isten beszél velünk, és mi válaszolunk. Ez nyomatékos tömörséggel a legfontosabbra redukálja a kérdést, s mégis nagyon sokat mond, mert a középpontba vezet minket. Az összegyűlt gyülekezetnek joga és kötelessége, hogy az elhangzott tanítást megítélje, és megvizsgálja, hogy megfelel-e ennek az alapkritériumnak, de nem feladata az összejövétel konkrét

- 1 Manfred Josuttis: *Der Weg in das Leben. Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage*. München, 1991, Christian Kaiser Verlag.
- 2 *D. Martin Luthers Werke. Schriften/Werke*. 49. köt. Weimar, 1913, Hermann Böhlau Nachfolger, 588, 12–18. Itt és minden további XVI. századi idézetben a szöveget a könnyebb érthetőség céljából kissé mai nyelvhasználatunkhoz igazítottam.

céljának meghatározása. A gyülekezetnek, akárcsak az apostolok idején, ma is alkalomra van szüksége ahhoz, hogy állhatatosan megmaradjon az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban (ApCsel 242).

Luther idézett mondata annyira tömör és rövid, hogy könnyű lenne átsiklani felette. Ezért szeretném a dolgot közelebbről megvilágítani Andreas Osiander *Nürnbergi gyermekprédikációk* című művének (1533) néhány szakaszával. Osiander a 3. parancsolatról (Szenteld meg az ünnepnapot!) szóló prédikációjában megkísérli közelebbről leírni azt, hogy tulajdonképpen mi is az istentisztelet: „Mert ha egy ember az urunk, és neki kell szolgálnunk, akkor az különböző munkákkal bíz meg minket, amik az ő hasznát és tetszését szolgálják. A mi Úristenünk azonban nem így csinálja, mert nem parancsol ránk, hogy tegyünk meg ezt vagy azt a cselekedetet, nem parancsol ránk, hogy áldozzunk, hogy fényecskéket (gyertyákat) gyűjtsünk, hogy (szent)képeket díszítsünk, hogy zarándokútra menjünk, vagy más képmutató tetteket és hamis istentiszteletet végezzünk, ahogy azt hajdanában tanácsolták nekünk, s félrevezettek minket. Sőt, semmit nem parancsol meg, hogy tegyünk meg, ha neki akarunk szolgálni, hanem csak annyit mond, hogy ünnepeljünk. Hát nem kedves és csodálatos Úr ez, aki azoknak, akik neki akarnak szolgálni, semmi más munkát nem ad, csak azt, hogy tartsanak egy ünnepnapot és azt szenteljék meg?! Isten jósága ez, ami jót akar tenni velünk. Az ünnep- és pihenőnap megszentelése olyan, hogy azzal nem mi szolgálunk a mi Úristenünknek, ha egyáltalán így akarunk beszélni róla, hanem ő szolgál nekünk.” Osiander további magyarázatul még hozzáteszi: „Mármost azt remélem, hogy ti, gyerekek lesztek olyan okosak, hogy helyesen értitek, amikor a mi kedves Úristenünk szolgálai által igéjét hirdetteti, a szentségeket nyújtja nekünk, és meghallgatja imádságunkat, hogy ő szolgál nekünk, és ő tesz jót velünk, és nem mi övele. Ezért ennek a parancsolatnak a jelentése pontosan az, mintha Isten azt mondaná: »Rajta, kedves gyermekecskék, ha nekem akartok szolgálni és azt tenni, ami nekem tetszik, akkor hagyjátok a munkát, mert nekem nincs szükségem a ti munkátokra és cselekedeteitekre, és gyertek ide hozzám, tanítani akarlak benneteket arra, hogy mit tegyetek és higgyetek, vigasztalni akarlak benneteket a szentségekkel, és meg akarom hallgatni imádságotokat. Nem tehettek nekem nagyobb szolgálatot, mint hogy hozzám jöttök, és engeditek, hogy jót tegyek veletek, hogy felismerjétek azt, hogy kegyelmes Atyátok vagyok, és bízok bennem, és szerettek engem, ahogy a gyermekeknek atyjukat szeretniük kell.«³ Ez a magyarázat – a mondanivalót nyelvileg szép stílusban magának Istennek a szájába adva – elsőrangú liturgiaértelmezés. Isten szolgál nekünk. Tanít minket. Vigasztal minket a szentségekkel. Osiander híres magyarázata a kulcsok hatalmáról teljesen ebben az értelemben fogant: „Hiszem, hogy mindaz, amit Krisztus elhívott szolgálai az isteni parancsolat alapján rajtunk cselekszenek, ugyanolyan hatékony és biztos a mennyben is, mintha maga a mi kedves Úr Krisztusunk tenné.”⁴

Ha jól látom, az istentiszteletnek éppen ez a dimenziója az, ami olykor nálunk leginkább hiányzik. Az istentisztelet nem valami, amit mi „csinálunk”, nem is egy összejövétel, amit igehir-

3 Müller, Gerhard – Seebaß, Gottfried (szerk.): Osiander, Andreas d. Ä.: *Gesamtausgabe*. 5. köt. *Schriften und Briefe 1533 bis 1534*. Gütersloh, 1983, Gütersloher Verlagshaus, 213–216.

4 Osiander, Andreas d. Ä.: *Gesamtausgabe*... (3. jz.), 326, 26–30.

detőként „tartok”. Az istentiszteleten a Jézus nevében összegyűlt gyülekezet Isten rajta végzett szolgálatát ünnepli, mi, liturgusok pedig a megdicsőült Úr keze és hangja vagyunk, aki – ahogy ígérte – igénybe veszi a mi szolgálatunkat. Ezt a szolgálatot nekünk nem görcsbe rándult lélekkel, s nem „elvetélt szentekként” kell végeznünk. Luther még attól sem riad vissza, hogy a hallgatóink igényeihez való alkalmazkodást az inkarnációval vesse össze: „Krisztusnak, mivel nevelni akarta az embereket, emberré kellett lennie. Ha gyerekeket akarunk nevelni, akkor velük együtt nekünk is gyerekké kell lennünk. S ha Isten úgy akarta, hogy ilyen »gyerekjátékot« űzzünk, úgy rövid időn belül nagy kincset, keresztyén embereket kell látnunk magunk körül.”⁵

Isten könyörületos alászállása lehetővé teszi számunkra, hogy teljhatalommal egész közel menjünk minden általa teremtett emberhez, és gyülekezetének kellős közepében legyünk, amikor az ő megbízásából azt az üzenetet adjuk tovább, ami viszont nem erről a világról való. Luther ezt írta az érte aggódó [Bölcs Frigyes] választófejedelemnek, amikor elhagyta Wartburg védőőrzetét, s Wittenbergbe ment, ahol már nagy szükség volt rá: „Sokkal magasabb

Luther gyakorlati liturgiai írásait nemcsak nagy szabadság hatja át, hanem egyszersmind szigorúság is.

oltalom alatt jövök Wittenbergbe, mint amit egy választófejedelem adni tud.”⁶ A birodalmi átok alatt álló tudott az evangélium szabadságáról, ami majd megóvja őt. Ha erre emlékeztetem magam, azt kell mondanunk, hogy nem kell védőfalakat építenünk magunk köré azzal, hogy elrejtőzünk a szertartásba, és formulák mögé dugjuk el egyéniségünket. Istennek az emberek felé tartó inkarnációs mozgása, amelynek szolgálatában az apostoli hivatal áll, nem akad el valahol útközben, hanem elér egészen a ma élő emberekhez. Korunk nyelvét kell beszélnünk, de nem kell mindenáron az utca nyelvét a szószékre vinnünk. Luther gyakorlati liturgiai írásait nemcsak nagy szabadság hatja át, hanem egyszersmind szigorúság is. A Karlstadt által már bevezetett két szín alatti úrvacsora gyakorlatát átmenetileg még egyszer visszavonta. A *Deutsche Messe* előszavában Luther olyan emberek istentiszteletét látta maga előtt, „akik komolyan keresztyének akarnak lenni”, s ehhez nincs szükségük külső formára; azonban mivel az volt a véleménye, hogy még nincsenek meg az erre alkalmas emberek, a mise latin és német rendjének használatát egyaránt engedte. Sokan felpanaszolták, hogy Luther ezt a „harmadik típusú” istentisztelet-vízióját nem valósította meg egyértelmű és példaértékű módon. Fel kell tennünk a kérdést, hogy miért nem tette meg ezt. Másrészt Luther kérlelhetetlen volt abban, hogy a misét az áldozatterminológiától és az emberi teljesítményre való minden utalástól megtisztítsa. Amint láttuk, mindent arra a célra koncentrált, hogy [az istentiszteleten] Isten maga szól hozzánk, és mi sokféleképpen válaszolunk erre imádságban és magasztaló énekben. Hozzászoktunk, hogy a *Német misét* programiratként olvassuk. A gyakorlatban azonban Luthernek az a szándéka, hogy az ostya hamis imádsásának elkerülése végett a kenyér megáldása után azt azonnal ki kell osztani, s hasonlóan kell eljárni a borral is a kehely konszekrációja után, Wittenberg városában

5 *Baden-Württembergisches Online-Archiv* 3. 299, 25–28.

6 5.3.1522; *Baden-Württembergisches Online-Archiv* 7. 105, 2–.

– ahol Luther gyóntatója, Bugenhagen volt a város lelkésze – soha nem valósult meg. Amikor az atyáknak ezeket az iratait történeti-kritikai kiadásban olvassuk, nem nélkülözhetjük az olyan történeti-kritikai megfontolásokat sem, amelyet például éppen az imént tettünk. Ami Luthert mint individuomot illeti, ez az ember, aki valóban nem félt a konfliktusoktól, s nem volt hajlandó hamis kompromisszumokra, liturgiai kérdésekben soha nem tette meg magát tévedhetetlen pápának, hanem az egységet az igazság nyilvánosan elismert és bevált formájában kereste. Minden szabadság mellett azt akarta, hogy legalább egy uralkodó felségterületén, egy tartományban az istentiszteletet „egyféle módon” ünnepeljék. El akart kerülni minden egyéni önkényt, mégpedig azokra való tekintettel, akik még csak akkor akartak keresztyénné lenni. Egy igazi keresztyénné tulajdonképpen éppúgy nincs szüksége liturgiára, mint ahogy a külső *notae ecclesiae* [‘az egyház ismertetőjegyei’], azaz ígére, keresztségre, oltáriszentségre sem, „mert már mindene megvan.” Azonban mégis szüksége van e jegyekre, mert a keresztyén ember soha nem teljesen tökéletes, hanem egyszersmind bűnös is. S mint bűnösnek van szüksége az embernek a kegyelem külső, megbízható eszközére.⁷

E helyen nem tudok részletesen belemenni Luthernek az istentisztelet megújítása céljából tett intézkedéseibe, jóllehet sok mindent lehetne mondani ezzel kapcsolatban. Hans Preuß egy nem kellően figyelembe vett cikkében egyszer megvizsgálta, hogyan viselkedett és milyennek mutatkozott „Luther, mint kommunikáns [‘az úrvacsorai közösségben részt vevő, vagyis az úrvacsorázó gyülekezet tagja’]”.⁸ E témáról azért van pontos leírásunk, mert az augsburgi Wolfgang Musculus a wittenbergi konkordia kidolgozása kapcsán csodálkozott rá erre, és útleírásában beszámolt róla.⁹ Luther számára annyira magától értődő volt mindaz, ahogy az egész lezajlott és kialakult, hogy ezzel kapcsolatban semmiféle elvi megnyilatkozása nem áll rendelkezésünkre. Véleményem szerint e ténynek mindmáig ható jelentősége van annyiban, hogy a saját hagyományunkat csak a más liturgikus formákkal való találkozásból kiindulva tudjuk alaposabban megvizsgálni és átvilágítani. Ennyiben magától értődő, hogy a spiritualitásnak

ökumenikus formái alakulnak ki, illetve már létre is jöttek ilyenek. Lutheránusként kérdezzük, hogy mi az, ami örökségünkől elveszíthetetlen, amit be kell építeni, és – ami szükségszerűen az érem másik oldala – mi az, ami csak teher, és

Az eucharisztikus valóságot létrehozó erő Krisztus szavaiban van.

nem menne át a vizsgán. Ha a lutheri reformáció egyháza akarunk maradni, akkor az Isten ígéje és az emberi rendelkezés közötti különbségtételnek éppen úgy a középpontban kell állnia, mint a reformátorok életében és gondolkodásában.

Különösen is áll ez a konszekrációhoz kapcsolódó imádság liturgiai formájára, amelynél szigorúan ügyelnünk kell arra, hogy Krisztus szerzési ígéinek különleges jelentősége háttérbe ne

7 Vö. Deutsche Messe. *Baden-Württembergisches Online-Archiv* 3. 294–.

8 Preuß, Hans: Luther als Kommunikant. In Werner, Gottfried (szerk.): *Lutherische Kirche in Bewegung. Festschrift für Friedrich Ulmer zum 60. Geburtstag*. Erlangen, 1937, Martin Luther Verlag, 205–214.

9 In Herbst, Wolfgang (szerk.): *Quellen zur Geschichte des evangelischen Gottesdienstes von der Reformation bis zur Gegenwart*. Göttingen, 1968, Vandenhoeck & Ruprecht, 71–77.

szoruljon. Ma e tekintetben néhol kritika is jelentkezik azzal az állásponttal kapcsolatban, amit mindenekelőtt Hans-Christoph Schmidt-Lauber fogalmazott meg ismételten.¹⁰ Luther a szerzési igék kiemelésével egyetlen teológiai kérdést akar hangsúlyozni: az eucharisztikus valóságot lét-rehozó erő Krisztus szavaiban van. A szerzési igék e nagyra becsülésében *magnus consensus* [‘nagy egyetértés’] mutatkozik Luthertől és wittenbergi kollégáitól kezdve Osianderen át egészen a *Formula Concordiae* úrvacsoráról szóló cikkelyéig, bár időközben volt néhány zavaró tényező, amit 1580-ig tisztázni kellett. Le kell tehát szögeznünk, hogy a szerzési igék kiemelkedő szerepe a fentebb említett elveszthetetlen dolgok közé tartozik. Nem lehet elég egyértelműen aláhúznunk a cselekvés alanyát: a mi Urunk Jézus Krisztus azon az éjszakán, amelyen elárultatott... – Ő, nem pedig valaki más az alanya az egyház vacsorájának, ami az ő, az Úr vacsorája!

Az istentisztelet Löhe és Vilmar értelmezésében¹¹

Most ugorjunk nagyot a XIX. századba, Wilhelm Löhéhez! Úrvacsorai prédikációinak kiadása révén¹² ma tájékozottabbak vagyunk teológiájának e területéről, mint bárki ezelőtt. Löhe az egyházi hivatal feladatai kapcsán szoros kapcsolatot látott az egyházi hivatal szakramentális [‘a szentség kiszolgáltatásával kapcsolatos’] és szakrificiális tényezője [‘a gyülekezet pásztori odavezetése a szentséghez’] között: „A [lelkil]pásztor mint egy vőfély a vőlegényt a menyasszonyhoz vezeti (és ez szakramentális) és a menyasszonyt a vőlegényhez (és ez szakrificiális). Nehéz elképzelni, hogy tehetné meg az egyiket anélkül, hogy a másikat is meg ne tenné.”¹³ Gondoljunk bele egy pillanatra ebbe az itt leírt kettős mozgásba, amit Löhe szakramentálisnak és szakrificiálisnak nevez. A reformáció idején erősen hangsúlyozták a szakramentális szempontot, ami szellemtörténetileg természetesen szükséges szembehelyezkedés volt a középkori katolicizmussal, ezzel szemben Löhe látja ugyanakkor a menyasszony vőlegényhez vezetésének szakrificiális feladatát is, azaz a gyülekezet elvezetését a Krisztust imádó anamnézisbe.¹⁴

Löhénél is sok mindenről beszélhetnénk a liturgia részleteinek vonatkozásában. Ennek ellenére csak a *Három könyv az egyházzól* című művének a lutheránus egyház liturgiájáról

10 Vö. Möller, Christian: [Schmidt-Lauber, Hans-Christoph: *Die Zukunft des Gottesdienstes. Von der Notwendigkeit lebendiger Liturgie*. Stuttgart: Calwer 1990. 482 S. 8° - Calwer Taschenbibliothek, 19. Kart. DM 38,-]. ThLZ 1992. Heft 8. 628–630.

11 Johann Konrad Wilhelm Löhe (Fürth, 1808. II. 21. – Neuendettelsau, 1872. I. 2.) német lutheri teológus. A neuendettelsaui diakonissza-nyaház alapítása miatt mint a frank diakonisszák atyja lett ismert. Írásaival jelentősen hozzájárult a lutheri (evangélikus) egyház teológiai arculatának megtisztításához. August Friedrich Christian Vilmar (Solz/Hessen, 1800. XI. 21. – Marburg, 1868. VII. 30.) elkötelezett lutheri teológus, gimnáziumi tanár, irodalomtörténész, majd professzor a marburgi egyetemen. (A szerk.)

12 Wittenberg, Martin (szerk.): Löhe, Wilhelm: *Abendmahlspredigten (1866)*. Neuendettelsau, 1991, Freimund Verlag. /Gesammelte Werke. Ergänzungsreihe, 1./

13 Ganzert, Klaus (szerk.): Löhe, Wilhelm: *Gesammelte Werke*. 5. köt. Neuendettelsau, 1954, Freimund Verlag, 543.

14 A lutheri teológia hangsúlyozza, hogy az anamnézis – „Kérünk, Istenünk, emlékezzél meg...” – nem a gyülekezet Krisztus áldozatára való emlékezését jelenti, hanem az úrvacsorázó gyülekezet Istent „emlékezteti” Krisztus értünk hozott keresztáldozatára, és egyedül ebben bízva kér és remél bűnbocsánatot, életet és üdvösséget. (A szerk.)

szóló fejtegetéseiből szeretnék idézni:¹⁵ „Az egyház nemcsak tanuló, hanem imádkozó egyház is. Imádkozik nemcsak egyes tagjaiban, a belső szobákban, hanem együtt, csoportosan a gyülekezeti összejövetelek helyszínein is. Imádkozik beszéddel, imádkozik énekkel – és az Úr dicsérő énekeik közepette lakozik szentségeiben. A gyülekezet közeledése az Úrhoz, az Úr közeledése a gyülekezethez, a gyülekezet közeledésének és az Úr jövetelének szent formái – ezt nevezzük liturgiának.”

Ezzel az alapvető meghatározással Löhe olyan dolgokat hangsúlyoz, amelyekről nem lenne szabad elfeledkeznünk. Nem azért, mert ő mondta, hanem mert fontos bibliai magot rögzít bennük, és kritikusan tekint a pedagógizálásra, amely oly gyakran győzedelmeskedett a protestantizmusban. Ugyanakkor ismeri a belső átélés nélküli szertartás veszélyét is, s ezért azt tanácsolja: „Aki örömet akar látni az Úr istentiszteleteiben, az siessen, hogy felüdüljön, mielőtt kifut az időből. A liturgia ugyan a bensőséges élet gyümölcse, de egy jó fa édes gyümölcséhez hasonlóan olyan táplálékká is válhat, amelytől az ember a még több után vágyakozik. Ne szégyelljük a liturgiát tanítani! Úgy tanítsuk, mint a katekizmust; pusztán a száj cselekedetével lehet ez is, mint amaz, de nem kell, hogy azzá legyen!” A folytatásban Löhe óv attól, hogy a liturgiai szabadsággal visszaélve új liturgiákat kreáljunk. „Csak ha előbb megtanultuk a régít,

akkor tudjuk az új kor előnyeit (nyelv és nyelvi forma) a liturgia hasznára fordítani.” Ezek olyan mondatok, amiket én is, szűk százötven évvel később is szeretnék teljes mértékben a magaménak vallani. Löhe mégsem helyezi a liturgiát

A liturgia az egyház számára új erődítménnyé válik ellenségeivel szemben.

a tiszta tanítás elé, és világosan óv az istentiszteletben a hamis esztétizmus veszélyétől: „Az igaz hit nemcsak a prédikációban szólal meg, hanem az imádság és az ének gyakorlatában is. Így azután a liturgia az egyház számára új erődítménnyé válik ellenségeivel szemben. Szent védő és támadó fegyverre lesz az Úr háborúiban.” Löhe ezzel egy olyan fontos gondolathoz nyúl, ami csak a német felvilágosodás után volt elképzelhető. A liturgiának az egyházban és minden egyes gyülekezetben védő funkciója van egyesek kísérletecskéivel szemben, a saját ötletétől fellelkesült pappal szemben éppúgy, mint aktív gyülekezeti tagokkal szemben, akik a hívek egyetemes papságát gyakorolják. Löhénél együtt kell látnunk iratait teljes szélességükben. Túl gyakran váltak kizárólag az úrvacsorára és gyónásra vonatkozó kijelentései a vizsgálódás tárgyává. Nála ez sohasem válik el más kegyelmi eszközöktől és a kegyesség más életformáitól, de ugyanakkor végső soron az oltáriszentség elméletében és gyakorlatában mégiscsak csúcspontot lát. Idetartozik a felekezeti homogén úrvacsorai közösség ügye. Löhe igyekezett a „vegyletlen úrvacsorai közösség zászlaját magasra tartani.”¹⁶ Erről nem volt hajlandó vitatkozni sem, ugyanakkor maga is tudta, hogy ez nem lehet mindig a legelső kérdés.¹⁷ Meggyőződése szerint azonban az oltáriszentség egy olyan élő könyv, amelyből több felismerés nyerhető, mint a legvi-

15 Löhe, Wilhelm: *Gesammelte Werke* 5. (13. jz.), 176–178.

16 Löhe, Wilhelm: *Gesammelte Werke* 5. (13. jz.), 911.

17 Löhe, Wilhelm: *Gesammelte Werke* 5. (13. jz.), 701.

lágosabb és legegyszerűbb hitvallási iratból.¹⁸ E miatt a központi hely miatt – amelyet Löhe oly világosan aláhúz – esik oly nagy súllyal a latba, amikor azt mondja: „Minden tettünkkel, legyen az bármily kevés, avagy sok, semmi mást nem szándékoztunk – és most sincs más célja –, mint hogy a mi legszentebb Konzekrátorunk teremtő igéit az oltáriszentségben tiszteljük. Mindazok között, akik neki és az övéinek bárhol szolgálnak, mi, szegény emberek itt, Dettelsauban összes munkánkat, mint a hála és dicséret csekélyke, de mindig viruló koszorúját az ő oltárának szeretnénk szentelni.”¹⁹

Részletesen utánajártam ezeknek az összefüggéseknek, mert megmutatják, hogy a liturgus tevékenysége nem valamiféle félreeső területe pásztori működésének, hanem egyenesen hivatali tevékenysége centrumába, a kellős közepébe vezet. Ez az, amit a Löhével folytatott dialógusból megtanulhatunk.

Befejezésül még néhány gondolat August Vilmar irataiból. A pasztorálteológiáról szóló előadásában ezt a fontos megjegyzést találjuk: „Hiszen a liturgia azért van, hogy a lelkész egyéniségének ellensúlya legyen, hogy ezáltal Isten igéje megbízhatóan, akadálytalanul és csorbítatlanul jusson el a gyülekezethez. Hányan voltak olyanok, akik a legnyersebb racionalizmus idején, amikor kizárólag hitetlenséget és emberi szót prédikáltak, – a liturgiában találtak lelki épülést!”²⁰ A liturgiának ezt a megőrző funkcióját nem szabad alábecsülnünk. Vilmar megköveteli a lelkész kreativitását a szószéken és egyéniségének visszafogását az oltárnál, amikor a gyülekezet szájaként annak nevében imádkozik. S még egy utolsó gondolat Vilmar *A tények teológiája a retorika teológiájával szemben* című programiratából. Azt hangsúlyozza, hogy az egyházi hivatal közvetlenül Krisztus hivatala, és ezért ebből a forrásból merít. „Ha ez a hivatal nem lenne közvetlenül az Úr Krisztus hivatala, az ő direkt mandátuma, az ő parancsa, akkor agyonnyomná a hordozóját, vagy pedig a hordozó eldobná magától a hivatalt”.²¹ Egy olyan korban, mint a miénk, amikor sok testvérünk ebben a hivatalban úgy érzi, hogy a hivatása agyonnyomja, ezeket a mondatokat így vagy úgy, de újra kell betűzgetnünk, tanulmányoznunk.

Befejezés

Olyan témával foglalkoztam, amely minden lelkészt személyesen érint. Ennek tudatában vagyok, s éppen ezért előre örülök a testvéri beszélgetésnek. E dolgozattal egyháztörténészként és lelkészként önökkel együtt impulzusokat kerestem, amelyek nézetem szerint termékenyítőleg hathatnak gondolkodásunkra, még akkor is, ha mai megvalósításukhoz nem állhatunk meg a pusztá idézgetésnél.

18 Löhe, Wilhelm: *Gesammelte Werke* 5. (13. jz.), 907.

19 Löhe, Wilhelm: *Gesammelte Werke* 5. (13. jz.), 911–912.

20 Piderit, Karl Wilhelm (szerk.): *Vilmar, August Friedrich Christian: Lehrbuch der Pastoraltheologie*. Gütersloh, 1872, C. Bertelsmann, 76.

21 Vilmar, August Friedrich Christian: *Theologie der Tatsachen wider die Theologie der Rhetorik. Bekenntnis und Abwehr*. Repogr. Nachdruck der 3., teilweise umgestalteten Auflage, Marburg 1867. Darmstadt, 1968, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 91.

Ordass Lajos az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban

Előzmények, rehabilitáció¹

Ordass Lajost 1948 őszén a kommunista államhatalom letartóztatta, majd koncepciók perben október 1-jén 2 évi fegyházbüntetésre ítélte. A vád ellene valutaüzérkedés volt, a valóságban azonban azért kellett eltávolítani az egyházi közéletből, mert nem volt hajlandó belemenni az evangélikus iskolák államosításába. Ordasst börtönbüntetésének ideje alatt a kormányhú egyházi vezetők markába került evangélikus egyház is meghurcolta: 1950. április 1-jén az egyház fegyelmi bírósága püspöki hivatalából való elmozdításra ítélte, minthogy „az Ordass Lajos ellen az uzsorabíróság által hozott ítélet következtében előállott súlyos helyzet egyházi érdekeket sért.”²

Ordass Lajos 1950. május végén szabadult ki a börtönből, ezután azonban még évekig kellett családjával nélkülözésben és a nyomor szélén tengődniük, hiszen a püspök semmilyen egyházi állást nem kaphatott.³

Csak 1956 nyarán került Ordass püspök ügye ismételten napirendre. Ennek hátterében a Szovjetunió Kommunista Pártjának híres-hírhedt XX. kongresszusa állt, amelyen Hruscsov első titkár elítélte a sztálini rendszert másoló szocialista blokk országaiban a helyi vezetők körül kialakult személyi kultuszt, továbbá fölshívtotta a csatlós államokat az elmúlt évek törvénysértésének fölülvizsgálatára. Ennek köszönhetően Magyarországon is megindult egy rehabilitációs hullám. Az Ordass rehabilitációjáról való tárgyalások megindulásának konkrét kiváltó oka azonban az volt, hogy az Egyházak Világtanácsának (EVT) Központi Bizottsága 1956. július végén (július 27. – augusztus 7.),⁴ a magyarországi Galyatetőn tartotta ülését. Az ennek köszönhetően Ordass iránt megnövekedett külföldi sajtóérdeklődés következtében, valamint a Magyarországra érkező, az EVT élén álló külföldi – nyugati – egyházi vezetők szorgalmazására az állam egyházügyi hivatala – élén Horváth János ÁEH-elnökkel – nem pusztán Ordass rehabilitálását tűzte napirendre, hanem azt is fontolóra vette, hogy visszahelyezze a püspököt az egyház élére. Dezséry László déli

1 Ordass rehabilitációjáról részletesen lásd Isó Gergely: Hová lett a koncepció? Ordass Lajos evangélikus püspök 1956. évi rehabilitációja. In: Kovács Dóra – Szabó Melinda (szerk.): *Tempus adest. Tanulmányok az Eötvös Collegium 30 éve alapított Történezműhely tiszteletére*. Budapest, 2015, Mika Egyesület, 121–144. /Acta Historica Societatis de Alexandro Mika Nominatae, Series 1, 4./

2 Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*. Bern, 1985, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 373. Ordass számára csak évekkel később derült ki, hogy a teljesen szabálytalanul felállított 13 tagú fegyelmi bizottságból (akikből csak 12-en ültek össze) mindössze négyen adtak le igen szavazatot az Ordass eltávolítását szorgalmazó kérdésre, a többiek üresen adták be a cédulájukat és csak azért nem mertek nemmel szavazni, mert előzőleg megfenyegették őket, hogy ebben az esetben Ordasst és több lelkész társukat is perbe fogják kémkedésért, ami akár halálbüntetéssel is végződhet. Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások (folytatás)*. Bern, 1987, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 498–499.

3 Ordass: *Önéletrajzi írások...* (2. jz.), 380.

4 Böröcz Enikő: *Egyháztól viharban és árnyékban. Ordass Lajos evangélikus hitvalló püspöki szolgálata (1945–1958)*. I. köt. Budapest, 2012, Luther Kiadó, 274.

kerületi püspök ugyanis túlságosan is az elmúlt évek sztálini terrorjának evangélikus szimbólumává vált, amely a Szovjetunió által meghatározott új politikai légkörben már nemkívánatosnak minősült. Az Egyházak Világtanácsa vezetői és az Állami Egyházügyi Hivatal között folytatott tárgyalások eredményeképpen a magyar állam ígéretet tett Ordass mihamarabbi állami és egyházi rehabilitációjára, valamint arra, hogy mindaddig, amíg Ordass ismét fölveheti a püspöki szolgálatot, biztosítani fogja számára, hogy teológiai tanárként dolgozhasson.⁵

Ennek fényében 1956. október 5-én végre megszületett a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának a határozata, amely szerint a „deviza büntett miatt dr. Ordas [sic!] Lajos és társai ellen indított büntetőügyben” meghozott ítélet Ordassra vonatkozó része „törvénytörő”, ezért Ordass Lajost bűncselekmény hiányában a vád alól felmenti.⁶ Ezt követően, október 8-án az egyház egyetemes törvényszéke is meghozta az ítéletét, amelyben Ordasst minden vád alól fölmentette, és megállapította, hogy megilleti őt az erkölcsi és anyagi kártérítés.⁷

A püspök a rehabilitálással kapcsolatban jogos szarkazmussal jegyzi meg önéletrajzában, hogy „még csak azt a benyomást sem kelti, hogy itt valóban az igazság jutott fényesen diadalra. Amint ugyanis 1948-ban a totális államhatalom vélt érdeke hozatta meg az igazságtalan ítéletet, parancsszóval, úgy most [...] ugyanennek a totális államhatalomnak a parancsa hozatta meg azt az ítéletet fölöldő határozatot is.”⁸ A püspök rátapintott a lényegre. Minthogy a Szovjetunió által diktált politikai koncepció – amint láthattuk – megváltozott, Ordass megszűnt az állam szemében reakciós lenni, s így a diktatúra elkezdhetett számolni az Ordassban rejlő lehetőségekkel. Kiterjedt külföldi kapcsolatrendszere és népszerűsége alkalmassá tette őt az állam szemében arra, hogy hosszabb távra is tervezzon vele, remélve – ahogyan ezt a későbbi események is megerősítik –, hogy ezeket a tulajdonságokat a maga javára aknázhajta majd ki. Ordasst tehát azért rehabilitálták, hogy a jövőben az állam céljaira fölhasználhassák, s nem azért, hogy igazságot szolgáltatassanak neki s ebben az október végén kitört forradalom és szabadságharc során bekövetkezett új *status quo* kapóra jött.⁹

Forradalom és szabadságharc

Az EVT és az ÁEH között született megállapodás értelmében Ordass 1956. október 24-én kezdte volna meg a tanítást a teológián. Két előadásorozatot is tartott volna – az egyiket *A reformáció Észak-Európában*, a másikat pedig *Fejezetek a skandináv teológia történetéből* címen¹⁰ –, azonban a forradalom közbeszólt. A kommunista hatalmat mindaddig kiszolgáló egyházi vezetőség – tartva a forradalom dühétől – lemondott pozíciójáról. 1956. október 30-án Dezséry László

5 A pontokat lásd részletesen Evangélikus Országos Levéltár (EOL) D. Ordass Lajos Levéltára (DOLL) 9. doboz, 9. tétel; Scholz Lászlónak a szeptember 7-i esperesi értekezleten elhangzott felszólalásának mellékletében.

6 Lásd Ordass: *Önéletrajzi írások...* (2. jz.), 412.

7 Isó: *Hová lett a koncepció...* (1. jz.), 138.

8 Lásd Ordass: *Önéletrajzi írások...* (2. jz.), 413.

9 Isó: *Hová lett a koncepció...* (1. jz.), 140.

10 A forradalom alatt történt evangélikus egyházi eseményekről – és az elmaradt kurzusairól a teológián – Ordass egy Vajta Vilmosnak 1956. november 9-i és 10-i keltezésű levelében számol be. Lásd *Ordass Lajos levele*. Közreadja Isó Gergely. *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 2014. 3. sz. 48–52.

nyújtotta be lemondását,¹¹ amelyben kijelenti, hogy átadja Ordassnak a Déli Egyházkerület vezetését, november 1-jén pedig Vető Lajos északi kerületi püspök mondott le.¹² Így 1956. október 31-én Ordass ismét visszatérhetett a püspöki székbe.¹³

Püspöki szolgálatát istentiszteleti szolgálattal kezdte: reformáció ünnepén, október 31-én nyolc év után először prédikált a Deák téri evangélikus templomban, amely ez alkalomból, a csatatérre vált Budapest nehéz közlekedési viszonyai ellenére, zsúfolásig megtelt.¹⁴

Magát a hivatalt november 1-jén vette át, s minthogy eddigre már Vető is benyújtotta lemondását, Ordass vette kézbe az egyházi elnöki tisztséget is. Ezáltal nem pusztán saját egyházkerületének, hanem az egész evangélikus egyháznak az ügyei szakadtak a nyakába.

Egyik első hivatalos teendője volt az október 30-án fogságából kiszabadult Mindszenty József hercegprímás meglátogatása. Egy évvel később ezt a látogatást Ordass ellenfelei érvként használták arra, hogy Ordassnak az állam iránti hűségét megkérdőjelezzék. Pedig a vizit – Ordass bevallása szerint – nem tartott tovább néhány percnél, s ráadásul Ordass csak azért ment el az érsekhez, mert előzőleg Várady Lajos, egy, a kommunista rendszert hűségesen kiszolgáló lelkész, aki „zavaros körülmények között ült be a budavári evangélikus lelkészi állásba, sőt még az esperesi tisztséget is megkaparintotta magának”,¹⁵ már tett egy tisztelgő látogatást Mindszenty-nél és azt a hírt szállította Ordassnak, hogy „a hercegprímás szinte várja”¹⁶ Ordass látogatását.

November 2-án, a Magyar Rádió kérésére Ordass rádiószózatban méltatta a magyar ifjúság érdemeit, valamint a megbékélés érdekében az újjáépítés fontosságára hívta föl a figyelmet. A külföldi testvéreket pedig arra kérte, segítsenek egyrészt Magyarország kinyilatkoztatott függetlensége elismerésében,¹⁷ másrészt járuljanak hozzá ők is az újjáépítéshez.¹⁸

Még aznap – persze nem a rádiószózat hatására – Bécsből segélyszállítmány érkezett Budapestre.¹⁹ A szállítmány szétosztására – amelyre Kende György kapott megbízást – a november 4-i szovjet támadás miatt már nem kerülhetett sor.

11 A lemondás szövegét lásd Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) ÁEH XIX-A-21-c, 16. doboz, 030-Ezerkilencszázötvenhat, 30.

12 A lemondás szövegét lásd MNL OL ÁEH XIX-A-21-c, 16. doboz, 030-Ezerkilencszázötvenhat, 31.

13 Dezséry lemondása után Ordasst Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő fölhívta telefonon, és megkérdezte tőle, hogy hajlandó volna-e visszatérni a püspöki szolgálatba. Ordass igent mondott. Minthogy Mihályfit inkább tekinthetjük az állam képviselőjének, mint az egyházenak, hiszen az Elnöki Tanács tagja volt (lásd 39. jz.), ezért világos, hogy Ordass az állam jóváhagyásával tért vissza a püspöki székbe, meggyorsítva azt a folyamatot, amelyet még az ősszel elterveztek. A telefonhívásról lásd Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 738.

14 Az erről írt beszámolót lásd Prőhle Károly: D. Ordass Lajos püspök üdvözlése október 31-én a Deák téren *Evangélikus Élet*, 1956. nov. 4. 1. old.

15 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 575.

16 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 575.

17 November 1-jén Nagy Imre bejelentette Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépését.

18 A rádiószózat teljes szövegét lásd Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 577–578.

19 A szállítmányt Szépfalusi István bécsi magyar evangélikus lelkész szervezte meg. Lásd Ordass Lajos levele... (10. jz.), 51. Szépfalusi magyarországi útjáról lásd Szépfalusi István: *Ahogy Bécsben megindultam*. 1–2. köt. Budapest, 1996, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 664–691.

November 3-ára „tekintettel arra, hogy a helyzet miatt lehetetlen volt az egyház törvényes szerveinek összehívása (kerületi presbitériumok és egyetemes presbitérium) viszont több ügy elintézésre várt, [...] elhatároztam, hogy egy, az egyházi törvényeinkben ugyan meg nem határozott, de mégis szükséges testületet összehívjak hivatalomba.”²⁰ E gyűlést²¹ később, amikor Ordass leváltása ismét aktuálissá vált, ellenfelei érvként használták föl arra, hogy rásüssék a törvénytelenység és a jobboldali klikkesedés vádját. A gyűlés valóban nem tekinthető szabályosnak, de abban a rendkívüli helyzetben erre nem is volt mód, mihelyt azonban az országban többé-kevésbé helyreállt a rend, az itt született döntéseket a törvényes testületek, szabályos keretek között is jóváhagyták.

Érdeemes egy kicsit elidőznünk a gyűlésen részt vevők névsoránál. A Göttche Ervin egyetemes ügyész vezette jegyzőkönyv szerint összesen húszan voltak jelen:²² Bácsi Sándor győri lelkész (bár Vető Lajos püspökhelyettese volt, az őszi lelkészkonferenciákon ő is aktívan tiltakozott a Dezséry–Vető-féle agresszív egyházvezetéssel szemben),²³ Borostyánkőy László korábbi dunáninnyi kerületi ügyész, 1957-től kelenföldi felügyelő (1950-ben aláírt egy petíciót, amelyben a törvénytelenségek ellen tiltakozik),²⁴ Botta István kelenföldi másodlelkész, Danhauser László budahegyvidéki lelkész (1957-ben a budai egyházmegye esperese lesz, Ordass eltávolítása után Bakonycsernyére száműzik, családjától elszakítják), Göttche Ervin egyetemes ügyész, Hernády Nándor apostagi lelkész (1953-ig a Déli kerület kerületi lelkésze volt, amely pozíciójából az ÁEH utasítására Dezséry eltávolította),²⁵ Karner Károly teológiai tanár (decembertől a teológia prodékánja),²⁶ Keken András Deák téri lelkész, Kendeh György kelenföldi lelkész, Lehel László nyugdíjintézeti ügyvivő lelkész (decemberben Párizsba emigrál),²⁷ Nagy Gyula teológiai tanár (1957 szeptemberétől a teológia dékánja),²⁸ Pröhle Károly teológiai tanár,²⁹ Rohály Mihály békcéscsabai lelkész³⁰ (1950-ben Borostyánkőyhez hasonlóan ő is aláírta a petíciót), Scholz László, Schulek Tibor,³¹ Sólyom Jenő teológiai tanár (Ordass 1958. évi leváltásával egy időben kényszer-

Elhatároztam, hogy egy, az egyházi törvényeinkben ugyan meg nem határozott, de mégis szükséges testületet összehívjak hivatalomba.

20 Ordass Lajos levele... (10. jz.), 50.

21 A gyűlésről készült jegyzőkönyvet lásd EOL Ordass-dokumentumgyűjtemény, 1953–1957. 3. doboz.

22 Ordass önéletrajzában mintegy ötven főre emlékszik, de amikor életrajzát írta, nem volt birtokában a jegyzőkönyv: Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 581–582.

23 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 547.

24 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 494.

25 EOL II/2. Egyetemes presbitérium 1861–1995, Egyetemes Tanácsülések 1956., 1956. dec. 11.

26 EOL II/2. Egyetemes presbitérium 1861–1995, Egyetemes Tanácsülések 1956., 1956. dec. 11.

27 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 659.

28 Isó Gergely: Ordass Lajos az 1957-es minneapolis-i világyűlésen I. *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 2014. 4. sz. 52.

29 Isó: *Ordass Lajos*... (28. jz.), 47.

30 Ordass Lajos naplója 1957. jan. 2.

31 Lásd Isó: *Ordass Lajos*... (28. jz.), 46.

nyugdíjazták),³² Szabó József egykori dunáninneni püspök,³³ Túróczy Zoltán egykori dunántúli püspök, Wiczian Dezső teológiai tanár (Sólyomhoz hasonlóan 1958-ban őt is kényszernyugdíjazták),³⁴ és persze természetesen az ülést összehívó Ordass Lajos. Ordasst, abban a kérdésben, hogy kit hívjon meg, két fontos szempont vezérelte.³⁵ Az első igencsak triviális szempont az volt, hogy ki az, aki elérhető. A forradalom miatt a közlekedés még nem állt helyre, ezért csak olyanokat lehetett meghívni, akik Budapesten tartózkodtak. A másik, fontosabb szempont az volt, hogy azok, akik az elmúlt nyolc évben „az egyházra nézve káros politikai tevékenységet fejtettek ki”,³⁶ ne legyenek jelen. S valóban, a névsorból tényleg azt láthatjuk, hogy a jelenlévők valami módon mind Ordass köréhez tartoztak, vagy inkább tartoztak Ordass (vagyis az egyház függetlenségének és törvényességének helyreállítását kívánók) köréhez, mint a korábbi egyházvezetéséhez. Bár többen voltak közülük, akiket Ordass 1958-as végleges félreállítása után az állambiztonságnak sikerült megtörnie (például Nagy Gyulát, Keken Andrást, Pröhle Károlyt), Göttche Ervin pedig ügyésként ugyanolyan hűségesen kiszolgálta az 1957 ősztől kezdődő baloldali visszarendeződést, mint most az Ordass-féle megújulást, a többségük mégis Ordassal együtt, vagy röviddel utána indexre került, Budapestről vidékre helyezték őket és az egyházi közéletbe többé nem engedtek nekik beleszólást.³⁷ A következőkben azt is láthatjuk, hogy az Ordass vezetése által újjászerveződő egyház kulcspozícióiba elsősorban az itt megjelentek kerülnek majd.

Az ülés elején Ordass fölvázolta az általa legfontosabbnak tartott, intézkedésre váró tennivalók listáját. Ennek alapján tárgyaltak mindenekelőtt az eddig megtörtént és a további szükséges személyi változásokról.

Az Északi Egyházkerületnek – Vető lemondása óta – nem volt püspöke. S bár az egyházi törvények szerint e tisztség csak választás útján tölthető be, választásra a rendkívüli helyzet miatt nem volt mód. Mivel pedig az egyházkerület ügyeit mindenképpen irányítani kellett, a november 3-i gyűlés egyik legfontosabb feladata volt, hogy ideiglenesen Túróczy Zoltánt kérje meg az északi kerület irányítására. Hasonlóan megüresedett az egyetemes főtítkári tisztség is, ahonnan Grünvalszky Károly még a forradalom előtt, október 19-én lemondott.³⁸ E feladat ellátására ideiglenesen Göttche Ervin egyetemes ügyészt kérték föl.

A gyűlés döntést hozott arról is, hogy Mihályfi Ernő³⁹ egyetemes és Darvas József déli kerületi felügyelőt – minthogy pozíciójukba törvénytelenül kerültek – kérjék föl a lemondásra. Mihályfi

32 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 978.

33 Lásd Isó: *Ordass Lajos*... (28. jz.), 52.

34 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 978, illetve Isó: *Ordass Lajos*... (28. jz.), 53.

35 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 581.

36 Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 581.

37 Erre vonatkozóan lásd Ordass: *Önéletrajzi írások (folytatás)*... (2. jz.), 977–998 és Kertész Botond: *Káldy Zoltán állambiztonsági tevékenysége*. In Mirák Katalin (szerk.): *Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 226–232. /Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990, 2./

38 MNL OL ÁEH XIX-A-21-a, 6. doboz, 245/1956., Grünvalszky Károly evang. lelkész tiltakozása.

39 Mihályfi Ernő (1898–1972) Mihalovits Sámuel evangélikus lelkész fia volt, az egyháztól mégis elszakadt. A két világháború között újságíróként dolgozott, 1930. évi megalakulása után tagja volt a Független Kisgazda-, Föld-

nem sokkal később – szóban – le is mondott;⁴⁰ Darvas azonban erre csak ígéretet tett. Hasonlóan lemondásra szólították föl az egyházmegyék espereseit is, annak érdekében, hogy a többükkel kapcsolatos, az őszi lelkészkonferenciákon nyilvánvalóvá vált bizalomvesztést megoldják azáltal, hogy törvényes választások során, az egyházmegyék bizalmából kerülhessenek a megyék élére (természetesen azzal a kitételrel, hogy a választásokon az eddigi esperesek is indulhatnak).

Stratégiai szempontból kulcskérdés volt továbbá az egyházi média, a sajtóosztály irányítása. Jóllehet egyházi elnökként ez Ordass feladata lett volna, mégis számtalan más teendője miatt ezt a szolgálatot nem tudta elvállalni, ezért a gyűlés Botta István lelkészt kérte föl az ideiglenes vezetésre. Hasonlóan ideiglenes jelleggel Keken András vállalta el az egyház hetilapjának, az Evangélikus Életnek a szerkesztését.

Megbízták továbbá egy háromtagú bizottságot (benne Danhauser László, Sólyom Jenő és Sulyok Imre, utóbbi az óbudai gyülekezet kántora volt), amelynek az volt a feladata, hogy a rend helyreállta után, mire az iskolákban az oktatás ismét megindul, megszervezzék az iskolai hittan oktatását, illetve a cserkészetet.

Ezen az ülésen bízták meg Kendeh Györgyöt a külföldi segélyszállítmányok szétosztásával (lásd fentebb), illetve tárgyaltak az egyház pénzügyeiről is. Úgy döntöttek, hogy mostantól bárminemű átutalást csak Ordass ellenjegyzésével lehet foganatosítani, elkerülve ezzel a korábbi évekre jellemző pénzügyi visszaéléseket, továbbá teljes számvizsgálat elrendeléséről is határoztak az egyházegyetem anyagi ügyleteinek rendbetétele végett.

Az állam és az egyház viszonyának árnyalása miatt szükséges megemlíteni a november 3-i gyűlés további két fontos pontját. Az egyik, hogy az összegyűltek kinyilvánították politikamentességüket és elhatárolódtak attól, hogy az egyház bármi módon is részt vegyen a politikában, vagy az egyház bármely tagját politikálni küldje. Egyértelműen érezhető tehát, hogy az Ordass-féle egyházi irányvonal szakítani kívánt a korábbi, a kommunistákat a napi politika szintjén is kiszolgáló egyházpolitikával, valamint nem tartotta kívánatosnak, hogy az egyházban tisztséget betöltő személyek valamely politikai párt színeiben fölvonuljanak.⁴¹ A másik fontos pont, hogy

Kulcskérdés volt továbbá az egyházi média, a sajtóosztály irányítása.

---

munkás és Polgári Pártnak, 1945 után annak balszárnyához tartozott. 1947 szeptemberétől 1948 októberéig a köztársasági elnöki hivatal vezetője. 1949-től haláláig az Elnöki Tanács tagja volt. Az egyház belügyeibe is a második világháborút követően kezdett el beavatkozni, mint állami tisztviselő. 1948-ban már ő volt az a személy, aki az egyházat a belső reakció letörésére és „őrségváltásra” szólította föl. 1952-ben, az egyházkerületek átszervezésekor ültették az állam részéről az egyetemes felügyelői székbe, bevallottan ateistaként. 1956-ban a szabadságharc elől Ausztriába menekült a családjával, felügyelő tisztéről is – szóban – lemondott. 1957 végén, miután az egyházzal való tárgyalások megrekedtek, az állam visszahelyezte őt a felügyelői tisztségébe, amelyet haláláig betöltött. Temetése állami szertartás keretében történt, állítólag ő maga kérte végrendeletileg, hogy ne legyen egyházi temetés. Ordass Mihályfira így emlékszik vissza: „Mihályfi Ernő volt az egyházat szorongató államhatalom legkiemelkedőbb alakja” (EOL DOLL 2. doboz, 9. tétel.). Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10499.htm>, Ordass: *Önéletrajzi írásk...* (2. jz.), 227–329. és EOL DOLL 2. doboz, 9. tétel.

40 Ordass Lajos naplója 1957. nov. 26.

41 Eddigre ugyanis már helyreállt a többpártrendszer.

a gyűlés tagjai értesültek róla, hogy az ÁEH elnöke, Horváth János a forradalom alatt fogságba esett és jelenleg is fogságban van.⁴² A gyűlés tagjai – bár biztosan nem tudtak, de – a híreket egyértelműen komolyan vették, s kijelentették, hogy Horváthot mindenképp megpróbálják megvédeni a „népítéletől”, családjával pedig fölveszik a kapcsolatot és segélyben részesítik. Ordass még azt is fontosnak tartotta, hogy a gyűlés felé kinyilvánítsa azon meggyőződését, hogy „nagyon tisztességes, rendes ember Horváth János és ő nem hiszi el azt, amit a lemondott két püspök Horváthról neki mondott, mintha a két volt püspököt több dologra akarta volna kényszeríteni. Azoknak a tárgyalásoknak alkalmával, amiket ő személyesen folytatott Horváth Jánossal, mindig az volt a véleménye, hogy rendes, szótartó ember.”⁴³ Ordass Lajos bizalma Horváth János felé tehát ekkor még egyértelműen töretlen, s amikor november második felében Horváthtal – immár püspökként – ismét megkezdte a tárgyalásokat, egyeztetéseket, ez alapján a bizalom alapján indíthatta el a közös munkát.

A november 3-án lefolytatott gyűlés tehát – bár nem tekinthető formálisnak, mégis – rendkívüli jelentőséggel bírt: itt, ezzel indította el Ordass az evangélikus egyházat a megújulás útján, s az itt megindított program mentén fogja azt majd folytatni. S minthogy a gyűlés a döntéseit külső (állami) nyomás és elvárások nélkül, szabadon hozta meg, ezért igen fontos viszonyítási pontként tekinthetünk rá a későbbi – immár formális és szabályos – egyházi fórumok döntései kapcsán.

Másnap, november 4-én, megindult a szabadságharc vérbe fojtása. Minthogy a visszarendező diktatúra Ordassot meghagyta a püspöki székből, remélve, hogy a püspök ki fogja szolgálni az állam érdekeit, s ráadásul a visszarendezés első időszakában a Kádár János vezette

Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nem az evangélikus egyházban tartotta elsődlegesen szükségesnek hatalmát és befolyását megszilárdítani, ezért Ordass Lajos második

Ez a kegyelmi idő azonban nem tartott sokáig.

püspökségének első időszakában lehetőség nyílt arra, hogy többé-kevésbé szabad légkörben megindulhasson az egyház krisztusi alapokon – a november 3-i gyűlés döntései mentén – történő újjászervezése. Ez a kegyelmi idő azonban nem tartott sokáig: 1957 őszén az állam kénytelen volt belátni, hogy Ordass püspököt nem lehet hitével és lelkiismeretével szemben az állam szolgálatába állítani. Ennek belátása vezetett ahhoz, hogy 1958. június 24-én Ordass Lajost újfent, s ezúttal véglegesen kikapcsolták az egyházi közéletből.⁴⁴

42 Horváth János október 29-én Felsőpeténybe utazott, hogy Mindszenty József szabadon bocsátásáról tárgyaljon a hercegprímással. Miután Mindszentyvel nem sikerült dűlőre jutni, 30-án visszaindult Budapestre. Útközben, Újpesten a forradalmárok elfogták Horváthot és vele együtt elindultak – ismét – Felsőpetényre, a bíboros kiszabadítására. Az akció sikerrel járt, október 31-én reggel megérkeztek Mindszentyvel a budai várba. Horváthot azonban nem engedték szabadon, november 4-én szökött meg. Részletesen lásd Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. 1–2. köt. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 1006–1017.

43 EOL Ordass-dokumentumgyűjtemény, 1953–1957. 3. doboz.

44 Az állam Ordass-sal kapcsolatos terveiről, Ordassnak az egyházat megújítani szándékozó munkájáról, második félreállításának körülményeiről, okairól és eseménytörténetéről részletesen lásd *Ordass Lajos második püspöksége* című diplomamunkámat (Kézirat. Budapest, 2016, ELTE BTK).

Reményik-versek egy túlélőcsomagban

2016. október 24-én lesz Reményik Sándor halálának 75. évfordulója. Ez alkalommal emlékezünk rá ezzel az írással.

A szerkesztő

Idősebb lelkész kollégától kaptam levelet. A levél a borítékon szereplő postabélyegző tanúsága szerint 2013. 04. 16-án érkezett lakóhelyemre. A számítógépen született írást – az első két sor és a köszöntő záró sor kivételével – az alábbiakban szó szerint közlöm. Megjegyzem, hogy a levél végéről a keltezés (a hely és a dátum) hiányzott.

„[...] örömmel olvastam Reményikről szóló írásaidat,¹ s ezzel kapcsolatos ez a levellem.

Teológus koromban Sopronban (1942-46) úgy vártuk a felszabadítást, amint azt az ország keleti részében felszabadultak részéről megtudhattuk: rablás, fosztogatás, nyílt utcán vagy éjszakai felzörgetéssel «malinko rabuti» (nem úgy hívták?) – amiről senki nem tudhatta, hova viszik, és onnan mikor jöhet vissza, ha egyáltalában visszajön. (Egy nyíregyházi barátom így tűnt el, derült ki utóbb.)

Ezért készenlétben tartottunk egy hátizsákot a legszükségesebb dolgokkal, mint fogkefe, al-sóruha váltás és a többi, plusz egy Biblia, - és én hozzátettem az én most itt mellékelt 'Reményik szemelvényeimet' is. (Akkor még az se jutott eszünkbe, hogy mindezt amúgy se vihettük volna magunkkal.) Ez az én 'Reményik breviáriumom' tíz lap, cérnavekony papír mindkét oldalára írva hús oldal, súlya kevesebb, mint 10 gramm.

Amint a mellékletből láthatod, ez se Szibériában nem kötött ki, sem pedig egy magyarországi szemetesládában, - hanem költözködött sok állomás után ide is. Most neked bocsátom rendelkezésedre, azzal, hogy ha másnak megmutatnád, azt kizárólag csak anonym módon szabad tenned, legfeljebb azt teheted hozzá, hogy egy akkori teológustól származik.

A 'történeti' hűség kedvéért hadd tegyem hozzá, hogy engem valamikor 1945 nyarán egy délelőtt tényleg elkaptak az utcán az oroszok és elvittek «egy kis munkára». De ez szerencsére csak abban állt, hogy egy városon kívül rögtönzött orosz hadikórházban ápolónői szolgálatot kellett végeznem, – este hazaengedtek”.

Ennyi a levél. Röviddel ezután Teremtőnk hazahívta kedves kollégámat, őt tehát már nem tudjuk megkérdezni, miért éppen ezeket a Reményik-verseket válogatta be csomagjába. A gyűjteményben szereplők azonban bizonyos következtetésekre és néhány – elsősorban kevésbé ismert – verssel való ismerkedésre adnak alkalmat.

A borítékban tíz cérnavekony A/5-ös méretű halványsárga papiros mindkét oldalára írógépeltén 31 Reményik-vers. Az átütőpapirosnak nevezett vékony lapokra egyszerű táskagé-

---

1 Id. Zászkaliczky Pál: Reményik-levelek nyomában. *Credo*, 2011. 1. sz. 37–48; Reményik Sándor – a lélek költője. *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 2011. 4. sz. 27–39; A „Kedves Reményik Úr!”-tól a „Kedves Testvérem!”-ig. Túrmezei Erzsébet és Reményik Sándor barátsága. In Kóháti Dorottya Éva (szerk.): *Ancilla Domini. Túrmezei Erzsébet-emlékkönyv*. Budapest, 2012, Luther Kiadó – Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület, 152–168.

pen indigóval 2-3 példányt lehetett átűtni, erősebb irodai gépen akár 7-8 példányt is. Ám ha mindkét oldalon van szöveg, a betűk is átlátszanak (átűtnék) az egyik oldalról a másikra és viszont, ez pedig rontja a szöveg olvashatóságát. Érdekes a lapok számozása, Az egyik oldalon 1-től 10-ig, a hátoldalon pedig 11-től 20-ig tartanak a számok, ezért az 1. oldal hátoldalára a 20. oldal került. Csak a 10. oldal után kell megfordítani egyszerre mind a 10 lapot, viszont így folyamatosabban olvashatók a versek. Esetleges befűzésre alkalmas lukasztás is került a lapok szélére, de a vékony papiros széle könnyen beszakadt, a verseket tehát nem befűzős dosszié, hanem – elől-hátul 1-1 – hasonló méretű erős karton védte a gyűrdéstől.

Úgy tűnik, hogy barátom jól ismerhette Reményik költészetének egészét. Amikor pedig legépelte a „breviáriumot”, a *Reményik összes versei* című kötetből² dolgozott, hiszen – egészen kis kivételtől eltekintve – a versek sorrendje követi a kötet sorrendjét. Ugyanakkor ismernie kellett a költő által összeállított, de csak halála után megjelent *Egészen* című kötetet³ is. A válogatott versek az eredeti kötetekből így kerültek bele a gépelt gyűjteménybe: *Fagyöngyök* (1918) 6 vers; *Csak így* (1920) 2 vers; *Vadvizek zúgása* (1921) 7 vers; *Egy eszme indul* (1925) 2 vers; *Atlantisz harangoz* (1925) 1 vers; *Két fény között* (1927) 7 vers; *Kenyér helyett* (1932) 1 vers; *Szemben az örökméccsel* (1932) 2 vers; *Magasfeszültség* (1940) 1 vers; *Egészen* (1942) 2 vers. Érezhető némi aránytalanság az előbb megjelent versek javára a későbbiekben szereplőkhöz képest.

Egyszer talán majd mégis vége lesz

Az első verseskötetét (*Fagyöngyök* [1918]) készítő Reményik már az I. világháború elején elítélte a háborút. 1915. február 20-án ezt írta Kenessey Kálmánnak:⁴ „A háború és etika egymást kizáró fogalmak, [...] Jási Oszkár a Világ vasárnapi vezércikkében helyesen jegyzi meg, hogy vallásos léleknek in specie keresztény papnak a háborúval szemben egyetlen logikus álláspontja csak a feltétlen és minden körülmények közti elítélés kellene, hogy legyen.” Olvasmányából idézve bírálja a háborús költészetet is: „ennek a rémületes háborús összevisszaságnak, ennek az esztelen tömegkatasztrófának lelke sincs, eszménye sincs, amely a költőt lelkesíthetné.”⁵

Lelkesedés és lelkesítés helyett az a költő feladata, hogy ábrázolja a szörnyű kor okozta szenvedést, „a példátlan nyomorúságot”, megénekelve „a halál fenséges szomorúságát.”⁶ Reményik ezt meg is teszi. Költeményt ír a katonákról, akik „[k]ülön-külön mind csendes emberek, / [...]

2 *Reményik Sándor összes versei*. Budapest, 1941, Révai. Ez, a költő életében megjelent kötet nem tartalmazta a Végvári-verseket. Ez lehet az egyik oka annak, hogy az írógépen leírt összeállításban egyetlen Végvári-vers sem szerepel.

3 Reményik Sándor: *Egészen. Hátrahagyott versek*. Kolozsvár, 1942, Erdélyi Szépművés Céh. /Az Erdélyi Szépművés Céh könyvei, 13./

4 Kenessey Kálmán osztálytársa és barátja volt a kolozsvári református kollégiumban, később vitapartnere lett. Az idézett levélrészlet: Hantz Lám Irén (összeáll.): *A lámpagyújtogató. Reményik Sándor élete képekben és versben*. Kolozsvár, 2007, Stúdium Könyvkiadó, 233.

5 Az alkotó lélek és a háború. In Dávid Gyula (szerk.): *Reményik Sándor: Kézszerítés. Írók, művek, viták 1918–1941*. Kolozsvár–Budapest, 2007, Polis Kiadó – Luther Kiadó, 396.

6 Reményik: *Az alkotó lélek...* (5. jz.), 396.

/ Együtt: a katonák. / Külön-külön, úgy lehet, mindenik / Beleborzadna, mikor öldököl, / Együtt: egy rettentő véres ököl.” A továbbiakban minden versszak végén megismétli az „együtt” szót: a katonák együtt „hömpölygő tűzóceán,” és „Együtt, jaj, együtt a halál.”⁷ A háború pedig közeledik, s „[c]supán a fenyők állnak őrsemül”, és a tornyokban alvó vészharang helyett „csak virágok kelyhe cseng”, pedig már „[z]enélve masíroz be a Halál”. A természet idejében felmérte a veszélyt, a költő pedig a haragtól rezzenő tájjal együtt kiáltja: „[...] Most gázol át a szent határon / Az első ellenséges katona.”⁸ A háború ellen ezért mindenkinek, közömbös léleknek, hazátlan szívnek is mozdulnia, védekeznie kell:

„[...]
Most sisakot öltön a halk bánat,
S ki-ki fogja a maga fegyverét.
[...]
És minden lélek egy-egy szuronyél.”⁹

A költő Reményik így éli át az első világháborút, a fiatal soproni teológus pedig a második világháború közeledése közben írja le a kiválogatott verseket.¹⁰ Ha bízik is Ura gondviselésében, számíthat bajra és bánatra, sőt élőlökődőre is, a fenyegetett fák és az emberek vérét felszűrő „fagyöngyre” (*Fagyöngyök*). Pedig az élete elején élő, az aktív életre éppen csak készülő, alig húszéves fiatal vár még élete titkos csúcására, a „tündérfokra”, ahol hosszan, térden állva imádkozhatna. Ahová az „Isten előre ment, a csúcson vár be”, s ahol megnyithatja előtte szívét, „mint egy ablakot.”¹¹ Csak nem kell neki is, mint a költőnek, – aki a *Végrendelet* című verse írásakor alig volt idősebb, mint a csomagját készítő ifjú Timóteus – végrendelkeznie?! Igaz, fáradtsága neki is lehet, sötét titkok és kétségek őt is környékezik, de vajon a háborúval már halála is közeledik? A választ erre a kérdésre a kötet sorrendjét jelentősen megtörő módon már a 2. oldalra másolt vers hangulata és tartalma adja meg. Ha Atlantisz után Transsylvania is elsüllyedt a mélyben, a véggel minden teremtménynek számolnia kell. „*De a valóság kegyetlen regénye nem itt végződik. Isten különös kegyelméből, elváltozott, átszellemült hangon az »Elnémult harangok« újra megszólaltak a mélyben. Azóta egyre szólnak. Atlantisz harangjai: gyászban győzelem*” – írja a költő a *Atlantisz harangoz* című kötet előszavában.¹² A verseket leíró fiatal lelkészjelölt pedig nemcsak tanulta, de hirdette is a zsoldár szavát (30,6): „este bánat száll be hozzánk, reggelre öröm.”¹³ S azt is, hogy nagypéntek sötétjében Isten már a húsvétot készíti elő.

7 A katonák. In *Reményik Sándor Összes verse*. 1. köt. Kolozsvár–Budapest, 2005, Polis Könyvkiadó – Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, 36.

8 Hogy is volt. In *ÖV 1.* (7. jz.), 36–37. A vers 1916. aug. 29-én született.

9 Erdély határán. In *ÖV 1.* (7. jz.), 37. Ez a vers is 1916. aug. 29-én született.

10 Ettől kezdve már csak a „breviáriumban” szereplő versekkel foglalkozunk.

11 „Tündérfok”. In *ÖV 1.* (7. jz.), 26.

12 *ÖV 1.* (7. jz.), 352.

13 Károli Gáspár fordítása.

Van tehát remény a reménytelenségben, célhoz vezető út a zsákutcák között. Isten, az élet és a teremtettség Ura a rosszból is jót hozhat ki. Persze a pusztító háború közeledése miatt még idejében menekülni kell, ez pedig csomagolással jár. Az embernek el kell döntenie, mit visz magával, mi fontos, s mi nélkülözhető. A költő is csomagol:

„Ha menni kell, magammal sokat vinnék,
Az egész édes, megszokott világot,
[...]
Vinnék sok írást, magamét meg másét,
Sok holt betűbe zárt eleven lelket,
[...]
Szeretnék mindent, mindent magammal vinni –
És mindent itt hagyok.”¹⁴

Ez a vers alapjaiban pesszimista, vagy az önmagát ismerő költő keserű tapasztalata? Hiába minden igyekezete, gondos tervezése, a végén rendszerint semmi sem szokott sikerülni? Netán igaza lenne a sokak által szajkózott szólásmondásnak: Ember tervez, Isten végez. Nincs igaza a mondásnak! Istennek nem az a dolga, hogy áthúzza, elgáncsolja törekvéseinket, illetve lerombolja mindazt, amit az ember tervezett vagy épített! Reményik versének értelme a valóságról ennél összetettebb. Talán így ragadhatnánk meg: terveink alakítják az életet, ám az élet mögött a sors, a végzet, de sokkal inkább az Isten – alakítja terveinket. Isten pedig javunkat akarja, ahogyan *A példabeszédek könyvében* olvashatjuk: „Az embernek az értelme terveli ki útját, de az Úr irányítja járását.” (Péld 16,9) Előfordul, hogy másfelé irányít, s ez által az ember többre jut, messzebb ér el. Máskor pedig megakadályozza céltalan utjainkat. Ezeken túl a verset kiválasztó lelkészjelölt arra is gondolhatott, hogy itt többről van szó, mint egy háborútól való menekülésről. S ez a több: az életünk, mindnyájunk földi élete. Megszülettünk, egyszer el is kell majd búcsúznunk mindattól, ami itt a mienk volt, s nem vihetjük magunkkal a „sok, sok kedves drága képet / És egy pár szál préselt virágot”,¹⁵ de a hintát, a tollat, s a hátamra nőtt házat sem. Hiszen „semmit sem hoztunk a világba, nem is vihetünk ki semmit belőle.” (1Tim 6,7)

A versgyűjteménynek a háborúval kapcsolatos versei az *Egyszer talán majd mégis vége lesz* című verssel záródnak:

„És akkor, aki visszatérni bír,
Csak visszatér megint a régihez.

A régi hithez, a régi házhoz –
Ecsethez, tollhoz, kapanyélhez,
És számon mit se kér, kit se átkoz.

14 A menekülő. In *ÖV 1. (7. jz.)*, 37–38. A költemény Kolozsvárott 1916 szeptemberében íródott.

15 A menekülő. In *ÖV 1. (7. jz.)*, 37–38.

A mappás talán új térképet ír,
De másként minden régiben marad,
Csak egy darabig sok lesz a friss sír.

Mi megnyugszunk, a szívünk mit se kér,
A föld valahogy döcög majd tovább,
És lassú esők lemossák a vért.”

Az 1918-ban megjelent költői sorok maradéktalanul teljesültek. Számtalan sok volt a friss sír, a túlélők visszatértek a régi házhoz, munkájuk eszközához, s lassan elfelejtették a világegés borzalmait. A föld, s a rajta lakók élete „valahogy döcög majd tovább”. Ám a győztes hatalmak rendelkezése szerint „[a] mappás” (bizony, s nem talán!) új, merőben új térképet rajzol!¹⁶

Mi mindig búcsúzunk

Amíg el nem következik földi életünk utolsó órája, addig – vallja a költő – mi mindig búcsúzunk. Mindentől, ami széppé és gazdaggá tette az életünket: „Az éjtől reggel, a nappaltól este” s persze a színektől, a csöndtől, a hangtól, a kimondott szavaktól, a másoktól ránk sugárzott mosolytól, álmainktól és a vonatról látott tájtól... Néha fehér kendőt lebegtetünk, máskor „[h] idegen hagy az elhagyott táj”.¹⁷ A búcsúzáshoz hozzátartozik, hogy a költő járja a temetőket, felkeresi a kedves halott nyugvóhelyét, s a sírra szelíden leejtett néhány vadvirágért cserébe elvisz egy repkénylevelet. A levél „formás és [...] üde”, mint amilyen a sírban fekvő halott volt.¹⁸ Ezt a szabad verset még megértéssel fogadhatta a fiatal teológus, ám valószínűleg a következő költemény mondanivalójával már nem érthetett egyet. A költő is szeretett, de félt magához közel engedni azt, aki arra valószínűleg kész lett volna. Az erről szóló vers gondolatiságában és formájában tökéletes, de Reményik példája nem követésre méltó. Íme, néhány részlet a versből:

„Akit nagyon szeretsz:
Soha meg ne csókold, ne öleld meg,
Áhitattal csak a kezét fogd meg.

Akit nagyon szeretsz:
Közted s közte, mint egy tündérfátyol,
Lebegjen a távol.

Mint egy fényes, hűvös tündérfátyol, –
S hogy balgán letépjed,
Őrizzen az Isten téged!”¹⁹

16 ÖV 1. (7. jz.), 39–40.

17 Mi mindig búcsúzunk. In ÖV 1. (7. jz.), 145–146.

18 Egy repkénylevelére. In ÖV 1. (7. jz.), 45–46.

19 Mikor ünnepet ül. In ÖV 1. (7. jz.), 128–129.

A költő Imre Ilonka iránti szerelme bimbóban maradt. Kezét a költő engedte el: „Elengedtem kezét / Búsán és boldogan. / Hadd járja életét / Szolgáló, szerető, / Elhívott asszonykép / Más férfi oldalán. / Nekem csak ragyogjon, / Számomra maradjon / Trónon királyleány. / S apródja maradjak, / Igrice maradjak / Trónjának küszöbén – / Költője, látója, / Zengője, mondója / Én.”²⁰ Döntését – jó barátjának, Imre Kálmánnak, Ilonka bátyjának írt levelében – így indokolta meg: „Ha én egészen más ember vagyok – talán merhettem volna egy rövid életre magaméhoz kötni az övét. Így egy élet helyett csak verseket adhattam neki is. Szerette a verseket és engem is – Csak így. És lelki társ, jó testvér, jó barát, megértő szív maradt mindég...”²¹

Reményik maga állította össze kötetét kiadásuk előtt, így azok csak ritka kivétellel tartalmazták a magánéletére vonatkozó verseket: csak a 2002-ben megjelent *Hátrahagyott versek*²² és a 2008-ban megjelent *Reményik Sándor Összes verse*²³ – mely több mint 400, a korábban megjelent összes versekből²⁴ hiányzó verssel tette teljessé a költőről kialakult képet. Kiderült, hogy szerelmi lírája is sokkal gazdagabb, mint ahogyan arról addig – a legközelebbi barátain kívül – tudtak.

Tulajdonképpen a férfi-nő kapcsolatról, a szerelemről és a házasságról szól a *Két fény között* kötet *Madonna del Mare*²⁵ című költeménye és az *Özveggy* című, négy versből álló ciklusa. A versekben leírt események a költő baráti köréhez tartozók között játszódtak le. Friss házasságban élő házaspár férfi tagja halt meg, a fiatal özveggy néhány év múlva elutasította magától az őt feleségül kérő jó barátot.²⁶ Reményik helyesli az elutasítást, bármennyire is környékezik férfiak az özveggyet, hiszen: „[...] ki eljut az utolsó szobáig, / Az a küszöbről némán visszafordul / És úgy oson el lábujjhegyen, loppal. / Ki merne vívni azzal a halottal?”²⁷ Az új házasság – valaki mással – mégis létrejön, mert „[a] nő nő marad, / A férfi férfi, és az élet élet”. Reményik pedig azt kéri az Úristentől: „Adj az élőknek zengő üdvösséget, / Adj a holtaknak csendes nyugodalmat.”²⁸ A következő versben a halott szólítja meg volt feleségét, szíve asszonyát, felmenti az alól, hogy az új házasság miatt váddal illesse magát. Sőt felajánlja: „[...] közelgő esküvődön / Boldog örömmel leszek násznagyod. / [...] / És áldom azt, ki a földön szeret”.²⁹ A ciklus utolsó versében Jézus szólal meg. A vers mottójában a költő utal a szaduceusok kérdésére, akik egy – halálesetek miatt többször házasodott – asszonyról kérdezték a Mestert: „»A feltámadáskor közülük vajon melyiknek lesz a felesége az asszony«”? Jézus így válaszolt: „»[...] akik méltónak

20 Elment megint. In *ÖV* 1. (7. jz.), 570.

21 *A lámpagyújtogató...* (4. jz.), 75.

22 Reményik Sándor: *Hátrahagyott versek*. Kolozsvár, 2002, Polis Könyvkiadó.

23 *Reményik Sándor Összes verse*. 1–2. köt. Kolozsvár–Budapest, 2005, Polis Könyvkiadó – Kálvin Kiadó – Luther Kiadó.

24 *Reményik Sándor összes versei...* (2. jz.).

25 A vershez bővebben lásd *A lámpagyújtogató...* (4. jz.), 59–60.

26 A ciklusban *Egy hymen-hírre* közös címen három vers szerepel: 1. *Ezt mondja a költő*, 2. *Ezt mondja a halott*, 3. *Ezt mondja Jézus*.

27 *Özveggy*. In *ÖV* 1. (7. jz.), 417.

28 *Ezt mondja a költő*. In *ÖV* 1. (7. jz.), 418.

29 *Ezt mondja a halott*. In *ÖV* 1. (7. jz.), 418–419.

ítéltetnek ama eljövendő világra, [...] azok nem házasodnak majd, és férjhez sem mennek.” (Lk 20,33–35) Reményik így önti versbe Jézus mondanivalóját:

„Bizony mondom, elmúlik e világ.
És bizony mondom, megmaradok én.
S bizony, ha két szív egy ütemre dobban,
Az egy ütemben ott dobbanok én.

[...]

S akkor nem két-két szívet kötök egybe,
De a szívekből koszorút fonok.

S mind, aki egymást ideleln szeretete,
A csillag-koszorúba bekerül.
S ragyog szerelmük tisztán, szabadon,
Testetlenül és véghetetlenül.”³⁰

A költő szerint tehát két szív egy ütemre történő dobbanásában Jézus szíve is ott dobog. Ő teszi – már itt a földön – erősebbé köteléküket. Hasonló gondolatot találunk az Ószövetségben, ahol az egyedülálló ember hiábavaló sorsával szemben a Prédikátor a kettő boldogulását dicséri, majd mondanivalóját így fejezi be (Préd 4,12): „a hármas kötél nem hamar szakad el.”³¹ A kik szövetségüket Jézussal erősítették – folytatja Reményik –, az örökkévalóságban az általa font csillagkoszorúba kerülnek. A költői kép mögött ott húzódik Jézus ígérete, aki az övével együtt akarja tölteni az örökkévalóságot. Kizárólag a „testetlenül” szót kérdőjelezhetette meg az evangélikus teológus. Hiszen Pál apostol így ír: „Elvettetik érzéki test, feltámasztatik lelki test.” (1Kor 15,44)³² Ennek alapján vallja az egész keresztyénség a niceai hitvallásban: „Várom a holtak föltámadását és az eljövendő örök életet.” Reményik fent idézett kifejezésében a lélek halhatatlanságáról szóló nem biblikus, de elterjedt tanítás áll.³³

Vadvizek zúgása

A kötetben szereplő versek Reményiknek 1921 nyarán Radnaborberekén töltött hosszabb pihenése idején születtek. Hét költeményt ebből a kötetből írt le az egykori teológus. Őt is, mint sokakat, megragadták a természetről szóló Reményik-versek. A *Bevezető ének* szerint a vad-
vizek a költő magányának „boldog szigetét / Harsogják körül szent zenével, / Templomi, szent,

30 Ezt mondja Jézus. In *ÖV 1.* (7. jz.), 419.

31 Károli Gáspár fordítása.

32 Ezt a páli mondatot Cserhádi Sándor kommentárjában (*Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levele. Fordítás és magyarázat.* Budapest, 2008, Luther Kiadó, 735) a mai olvasó számára érthetőbben fordítja: „Eltemetik az életet hordozó testet, feltámad az Isten Lelkétől áthatott test.”

33 Erről a témáról bővebb eligazítás található Cserhádi idézett kommentárján kívül Karner Károly *Halhatatlanság vagy feltámadás?* című munkájában (Bővített klny. a *Lelkipásztor* és a *Keresztyén Igazság* 1943. májusi számából. Győr, 1943, Baross Nyomda: Uzsaly és Koncz [Harangszó nyomdája]).

örök zenével.” Ez a zene távolról „bogárkazümmögés”, közelről pedig „kőtörő viadal”.³⁴ A költő tőlük tanul énekelni. Megtudta a patak nevét, dajkájának nevezi, ki esténként dalol. S róla nevezi el „a Magányt, / Mint egy titokzatos tündérleányt: / Izvor, Izvor!”³⁵ Megéneklei a kis borbereki templomot is, amely felett égig ér a szirt, és ahhoz képest összehasonlíthatatlanul kisebb, „[m]ert emberkéz emelte csak.” A kis templom „[h]arangja elhaló szavát / Ezer gúnyos harangvirág / Az erdőn túlcsilingeli”. A templomból „félve száll az ének”, a hatalmas természet a gyülekezetet is, a költőt is megtanítja az arányok ismeretére. Hiszen fenn a csúcson „az Úr lépked hallgatóg. / A fenyők némán szalutálnak.”³⁶

A Radnai havasok legmagasabb csúcsa, királya az Ünőkő. Csak néha-néha, tiszta estéken mutatja meg magát, s ilyenkor méltó áhítatot vár el mindenkitől. A költő először holdvilágnál látta meg, nagyobb volt, „mint minden eddig tudott nagyság, / Olyan nagy volt, / S a holdfényben oly kicsi voltam én, / Hogy némán levettem a kalapom.”³⁷ A természet megtanítja az embert a kellő alázatra. Közben nem szűnik meg a hangverseny sem, lent zúg a patak, majd megjön a szél. „Ifjú cserjék vad sörénye lobog / És az öreg fenyők / Inognak méltóságosan.” S mint a hangversenytermekben, időnként csend van. Ám a patak és a szél zúgása, a fák és a bokrok mozgása, majd a csend utolérhetetlen egységet alkot.³⁸ A megnyugtató harmónia mellett előfordul nyugtalanító látvány is, az „Ördögstoros”, melybe magasról, nagy dübörgéssel zuhog be Izvor vize. Lenn a mélyben egy fenyőtörzs fekszik, „[a] fergeteg / Fogta és ledobta a szakadékbá.” „A storos felett összeér a szirt”, lenn pedig „[a]z ördög torka szájba nyílik”. Ez a látvány arra figyelmezteti a költőt és az olvasót, hogy menekülő útját az ég felé vegye.³⁹ Ezeket a tapasztalatokat egy kicsiny, egyszerű berendezésű, de az égig érő hegyre tekintő padlásszobában éli át Reményik, aki élményeit ezzel a kéréssel foglalja össze:

„Nappal lássam, hogy fut a felhő,
Éjjel halljam, mit nyög az erdő,
S mint zúgnak körül a vizek, –

Ámen. Nincs tovább. *Itt hiszek.*”⁴⁰

Tavaszy Sándor nyomán Reményik természetszemléletét „természet-heroizmusnak” nevezhetjük; ebben a felfogásban az emberi természet „rossz, bűnös, nyomorult, önző”, „a fák, füvek, virágok, erdők és sziklák világában” pedig megnyugszik az ember, „elveszíti fontosságát”. A „Havas motívumaiban” pedig meglátja önmagát, de „megítélve és megszentelve”, meglátja azt is, ami „benne a legjobb, egyedül jó, a természet Lelkével rokon lelket. A heroikus termé-

34 Bevezető ének. In *ÖV* 1. (7. jz.), 159.

35 Izvor. In *ÖV* 1. (7. jz.) 170–171.

36 A kis templom a nagy dómban. In *ÖV* 1. (7. jz.), 159–160.

37 Az Ünőkő. In *ÖV* 1. (7. jz.), 166.

38 Hangverseny. In *ÖV* 1. (7. jz.), 169.

39 „Ördögstoros”. In *ÖV* 1. (7. jz.), 171.

40 Az én szobám. In *ÖV* 1. (7. jz.), 164.

szet-szemlélet ember-ellenes szemlélet, de lélek-felszabadító szemlélet.”⁴¹ Lehetséges azonban, hogy „mindössze” annyi történt, hogy a költő a természet világában megsejtette a Teremtő hatalmát és nagyságát. Hiszen általa Isten önmagáról tesz tanúbizonyságot, a természet – az emberiség története és az ember lelkiismerete mellett – az ún. egyetemes kinyilatkoztatás jele, egyik formája. Az ezeken keresztül szerzett tapasztalatokat pedig a Jézus Krisztusról hirdetett evangélium, az Isten igei kinyilatkoztatása erősíti meg és teszi teljessé. Aki az elsőben megsejtett valamit Isten létéből és hatalmából, azt az Isten törvényének hirdetése rádöbbentí arra, hogy saját természete is „rossz, bűnös, nyomorult és önző,” a Jézus Krisztusról szóló evangélium hirdetése pedig megtisztítja és felszabadítja Isten örök hatalmának és szeretetének hívő imádságára. Meg vagyok arról győződve, hogy Reményik verszáró sorát – „Ámen. Nincs tovább. *Itt hiszek.*” – nemcsak a természet Urában, de a megváltó Jézusban való hit is mondatja.

Az ember az Isten kezében

A hátralévő mintegy tucatnyi verset hat kötet anyagából válogatta ki a fiatal soproni teológus. A költő gondolkodásának, versei mondanivalójának közös nevezőjeként ez a fejezetcím ajánkozik. Hiszen a terveink alakítják az életünket, de ugyanakkor az élet Ura (is) alakít terveinken. Az autonóm ember úgy gondolja, hogy mindent a saját kezében tart, ám sokszor kiderül, ő van mindenestől az Isten kezében. Legtöbbször nincs is más dolga, mint hogy elfogadja Urától a személyre szabott sorsot. Reményik is szeretett volna nagyobb lenni, de egy embernek való lélekvesztőn indult el „[a]z élet tengerére. / Mert nem adott az Isten más hajót.”⁴² Két verset is ajánl vigasztalásul a baráti köréhez tartozó Árkossy Lajosnének, Szádeczky Lajos egyetemi tanár leányának. Töviskoronát hordozó szenvedő, de lázadó emberek mennek az akácson végig, köztük nyilván az is, aki a verset kapta. Földre hulló vércseppeik nyomán nem nő fű. A szemben lassan érkező valaki hulló vére nyomán „[v]irág fakad, fa nő, hegy tornyosul, / [...] / S az Ő véréből áldott mindenik.”

„Az Ő fején is ott a korona,
Tövisből, tövisből a korona.
Ketten megyünk egy akác-soron át,
Csak – másképp hordozzuk a koronát.”⁴³

A vers értelme: csak akkor ismeri fel szenvedésének értelmét az ember, ha nem lázadón, hanem a keresztet hordozó Jézus példája nyomán csendesesen jár élete akácsonján.

Ugyanezt hirdeti az erdőben talált megbarnult, megkeményedett tölglevél, melyre valaki karácsonyi köszöntést írt. A levél sorsa emberi sors. Tűnődve sóhajtja el a költő:

41 Tavaszy Sándor teológiai tanár, filozófiai író gondolatait részletesen idézi: ld. Zászkaliczky Pál: Reményik Sándor. *Lelkipásztor*, 1990. 3. sz. 75–78.

42 Lélekvesztő. In *ÖV* 1. (7. jz.), 411.

43 Akác-sor ősz utóján. In *ÖV* 1. (7. jz.), 420–421.

„Kellett a dér, a tél, a hóvihar
S a zúzmara, a zordfényű palást,
Hogy egy Kéz azt írhasa ránk, amit akar.”⁴⁴

A Kéz az Isten keze. Írása pedig nemcsak nekünk magyarázza meg életünk viharos szakaszainak értelmét, de azt „olvashatóvá teszi” másoknak is. Így leszünk pusztán sorsunkkal szinte szavak nélkül Isten tetteinek biznyságtévői. Életünk eseményei, sorsunk fordulatai pedig visszafelé tekintve, tehát utólag nyerik el értelmüket. A párhuzamosan lefektetett sínek is magányosak, „[c] sillogva futnak a nagy messzeségnek, / Egymás mellett – és mégis egyedül –”. Olykor, időnként enyhül a magányosságuk: „Olyankor vonat jár a síneken: / Fensőbb gondolat, fensőbb szeretet, / S a sínek benne összecsengenek.”⁴⁵

A barátság és a szeretet tapasztalataira mindenkinek, s így a költőnek is szüksége van. Akkor is, amikor Urának azt panaszolja: én voltam „a legsíróbb, legkisebb, / Legbűnösebb / És legmegalázottabb gyermeked.”⁴⁶ Ezért kiált Isten után a hamar sötétedő novemberben:

„Talán, talán ha betöltene Az,
Akit most is csak hírből ismerek,
Kihez esetlen imát dadogok
És hatalmában félig sem hiszek,
Csak akarok, csak akarok...”⁴⁷

A bajt nagynak látja, idézi a zsoltár szavát: „utolértek bűneim, – [...] számosabbak a fejem hajszálainál, – és a szívem is elhagyott engem.” „Ez a legnagyobb bűn, / Ez a legszörnyűbb bűntetés. / S a legnagyobb nyomorúság is ez: / Elhagyott engem az én szívem is.” A panaszt még meg is tetézi: „[...] Csügged nehéz fej[e]”, a szívét sem találja a helyén. „Még néha énekelnék. / Egyszer csak a dal torkomon akad, / elfagy, kihűl. / [...] / És imára is kulcsolom kezem, / [...] / Szárazon adom Istennek magam”. Gyilkos órákat vádol, rabló pillanatokot szólít, a suhanó szárnyú nagy sors-madarakat kéri: „Hozzátok vissza az én szívemet, – / Szeretni akarok.”⁴⁸

Mindnyájunk hitének vannak mélypontjai, s rá is szorulunk arra, amit Reményik nagy örömmel élt át: valaki érte imádkozott. Imáját roppant kezdősebességgel induló, Jézus szívéhez tartó, Isten trónjáig elérő rakétahajónak nevezi. Az imádságnak áldott ereje volt, s meghallgattatást nyert.⁴⁹ Mint annak a másik fohászkozásnak is, amit véletlenül hallott meg a költő egy vasárnapi harangszó hatására megálló járókelő szájából: „Uram Jézus, / A rosszakon is könyörülj! – ”A furcsa, percnyi, falusi ima olyan volt, „[m]int egy könnycsepp, mint egy villámcsapás, / Mint

44 Egy téli tölgylevéltre. In *ÖV 1. (7. jz.)*, 346.

45 Sínek, az utolsó kocsi ablakából nézve. In *ÖV 1. (7. jz.)*, 264.

46 Csak te... In *Reményik Sándor Összes verse. 2. köt. Kolozsvár–Budapest, 2005, Polis Könyvkiadó – Kálvin Kiadó – Luther Kiadó*, 129.

47 Télelő. In *ÖV 1. (7. jz.)*, 455.

48 És a szívem is elhagyott engem. In *ÖV 1. (7. jz.)*, 503–505. A mottó: Zsolt 40,13.

49 Rakéta-hajó. In *ÖV 1. (7. jz.)*, 469.

a morajló s meginduló föld”. Az imádkozó asszony nem sejtette, „hogyan az egész / Lángbaborult / Mindenségért imádkozott?! –”⁵⁰

A breviárium utolsó darabja a jól ismert, *Ne ítéld* című vers. A költő tudja, hogy a saját és a mások vétke, az egyeseké és a népeké nagy mélységből erednek. Ezért tartózkodni szeretne nemcsak az ítélezéstől, de általában a bírálattól, hiszen „[m]i olyan együgyűn ítélünk / S a dolgok olyan bonyolultak.” A verset így fejezi be:

„Istenem, add, hogy mind halkabb legyek –
Versben s mindennapi beszédben
Csak a szükségeset beszéljem.
De akkor szómban súly legyen s erő
S mégis egyre inkább simogatás:
Ezer kardos szónál többet tevő.
S végül ne legyek más, mint egy szelíd igen vagy nem,
De egyre inkább csak *igen*.
Mindenre ámen és igen.
Szelíd lepke, mely a szívek kelyhére ül.
Ámen. Igen. És a gonosztól van
Minden azonfelül.”⁵¹

Ennyi Reményik-útravaló fért a vékony papirosra, s került be a Szentírással együtt a hajdani teológus készenléti csomagjába. A „breviárium” túlélte a háborút, gazdájával együtt költözködött, s haláláig, közel hét évtizeden át elő-elővett hűséges társ volt. Tulajdonosa bizonyára nem tekintette kedves költőjét az élet minden kérdésében tévedhetetlennek, mindenben követhetőnek, de bőven akadtak versek, melyek egyik-másik kérdésre jó tanácsot adtak. A költő tépelődéseiből tanult, hitét sugárzó verseitől erősödött. Igehirdetések során bizonyára idézett a versekből. Reményiket pedig, aki magát Isten legsíróbb, legkisebb, legbűnösebb és legmegaláztatottabb gyermekének tartotta, ez a hét évtizedes, haláláig őrzött „breviárium” – sok más elismerés mellett – magasra emeli, „külsőleg a legmagasabbra”, egy ember egész élete útítársává!

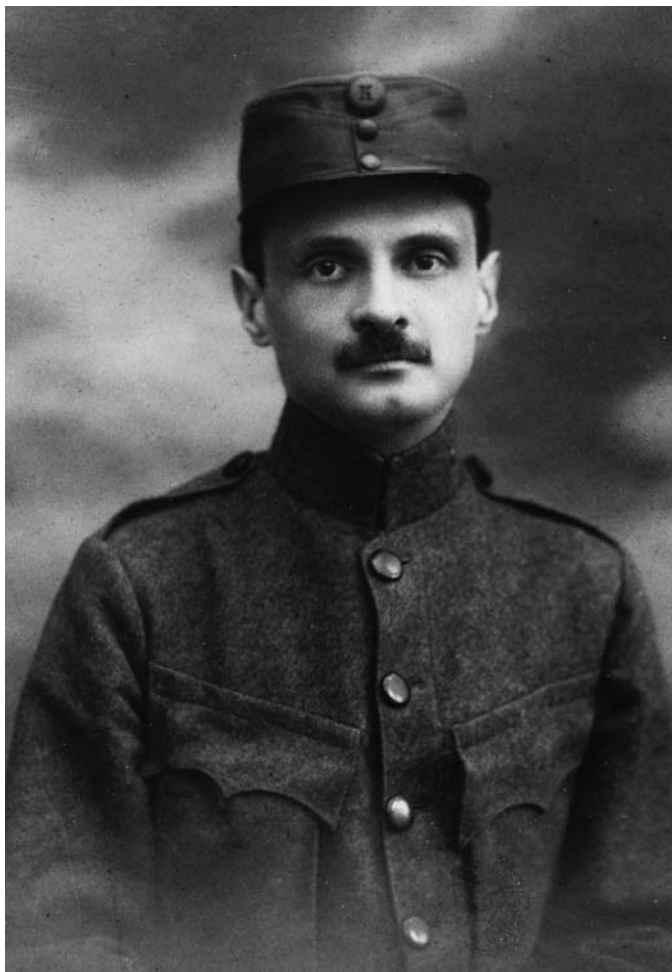
Jól tudom, nem kaptunk pontos választ arra, hogy az egykori soproni lelkészjelölt miért éppen ezeket a verseket helyezte el túlélőcsomagjában. Az viszont kiderült, hogy ez a harmincegy költemény a költő egész munkásságának nagyszerű keresztmetszetét nyújtja. Nekünk – mai olvasóknak – pedig nagy örömet okozott az ismert és a kevésbé ismert versekkel való foglalkozás!

50 Sójaj a mindenségért. In *ÖV* 2. (46. jz.), 163.

51 *Ne ítéld*. In *ÖV* 2. (46. jz.), 69–70.

Az előző írás mellékleteként közöljük az alábbi – a PIM-ben levelezőlapként árult – fényképet.

A kép hátoldalán a következők olvashatók: Maradni szégyen, veszni borzalom. Magyar írók az első világháborúban. Reményik Sándor (1890–1941). A háború kezdetén 24 éves. – PIM

Reményik Sándort „1917. december 15-én fegyver nélküli katonai szolgálatra osztják be. 1918 márciusában szabadságolják a katonai szolgálat alól.” [Hantz Lám Irén (összeáll.): A lámpagyűjtogató. Reményik Sándor élete képekben és versben. Kolozsvár, 2007, Stúdium Könyvkiadó, 233.]

Reményik Sándor

A MENEKÜLŐ

Ha menni kell, magammal sokat vinnék,
Az egész édes, megszokott világot,
Rámástól sok, sok kedves drága képet
És egy pár szál préselt virágot,
Vinnék sok írást, magamét meg másét,
Sok holt betűbe zárt eleven lelket,
S hogy mindenütt nyomomba szálljanak:
Megüzenném a hulló leveleknek.

Vinném az erdőt, hol örökké jártam,
Hintám, amelyen legelőször szálltam,
A keszkenőm, mivel rossz másba sírni,
A tollam, mert nem tudok mással írni,
Vinném a házunk, mely hátamra nőtt,
Az utca követ küszöbünk előtt!

Vinném... én Istenem, mi mindent vinnék!
Én Istenem, mi minden futna át
Gyötrődő lelkem alagútjain –
Olvasgatnám az ablakok sorát,
Simogatnám a fecskéfészkeket,
S magamba színék minden verkliszót,
Mint bűbájos, mennyei éneket...

Utánam honvágygal tekintenének
Az ajtók mind, és mind a pitvarok,
Szeretnék mindent, mindent magammal vinni –
És mindent itt hagyok.

Kolozsvár, 1916. szeptember (In ÖV 1. 37–38)

Summary

We open our Autumn issue with a *sermon* from **Lajos Ordass**. It is quite poignant to see how the context fits into the current preparations for the 500th anniversary of the Reformation – in spite of the changing style and times.

We bring yet another lecture from the Luther conference held last winter: **Tibor Fabiny** Phd introduces us to *Luther's sermons*. The sermons of different topics depict Luther's theological thinking perfectly.

This is followed by three studies. The first one is by **Rudolf Keller** titled: *Church Service and Reform. What do the Fathers teach us about Liturgy?* The writing introduces us to the biblical view of the church service. This means important knowledge to all of us about our celebrations and ceremonies.

Lajos Ordass in the Days of the 1956 Revolution and Fight for Freedom is a paper by **Gergely Isó** written on the occasion of the 60th anniversary of the Revolution of '56. We commemorate our heroes of those few days of freedom with this writing. The writing of **Pál Zászkaliczky** titled *Reményik Poems in a Survival Kit* is also a commemoration. On the 75th anniversary of the death of poet Sándor Reményik the memory of a Reményik-packet from a fellow pastor comes to life.

We wish our readers many enriching moments on reading the newest issue of our periodical *Keresztyén Igazság* – Christian Truth.

Zusammenfassung

Auch diese Herbstfolge beginnen wir mit einer Predig von **Lajos Ordass**. Es ist herzbewegend beobachten zu können, dass sie trotz der ganz abweichenden Zeit und einem anderen Stil auch heute aktuell ist, als wir uns eben auf das 500 jährige Jubiläum der Reformation vorbereiten.

Wir veröffentlichen einen neueren Vortrag der winterlichen Luther-Konferenz, in dem **Tibor Fabiny** die Predigten von Martin Luther aufgeführt hat. In den Predigten von verschiedenen Themen zeichnet sich das theologische Denken des Reformators wirklich anschaulich ab.

Darauf bringen wir drei Studien.

Zuerst ist der Aufsatz von **Rudolf Keller** zu lesen: *Der Gottesdienst und seine Reform – Was der Liturg von den Vätern lernen kann?* Der Verfasser stellt die biblischen Aspekte des lutherischen Gottesdienstes vor, und damit gibt uns allen u. a. viele wichtige Kenntnisse über unsere Abendmahlsfeier.

Die Arbeit von **Gergely Isó** mit dem Titel *Lajos Ordass in den Tagen der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956* wurde aus Anlass der sechzigsten Jahresfeier der Revolution '56 geschrieben. Mit dieser Schrift gedenken wir der damaligen Geschehnisse, unserer Helden und der für einige Tage erkämpften Freiheit.

Auch die Schrift von **Pál Zászkaliczky d. Ä.** – *Reményik-Gedichte in einer Überlebenskit* – ist eine Erinnerung. Auf dem 75. Todestag von Sándor Reményik wird der Inhalt einer kleinen, von einem inzwischen verstorbenen Pfarrerkollegen erhaltenen Reményik-Sammlung zum Leben erwacht.

Reicher machende Erlebnisse wünschen wir unseren Leserinnen und Lesern beim Blättern der neuen Nummer von **Keresztyén Igazság**.

E számunk szerzői

Dr. Fabiny Tibor egyetemi tanár – Budapest
Isó Gergely történész, doktorandusz – Veszprém
Keller, Rudolf teológiai professzor – Ansbach
(Németország)

† Ordass Lajos püspök – Budapest
Id. Zászkaliczky Pál ny. lelkész – Fót

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írasmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rözse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Iltzész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-

A keresztyén igazság előfizetési díja: 1700 Ft. Külföldre 15€. Egy szám ára 450 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítást vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Őszi számunkat is **Ordass Lajos** *igehirdetésével* kezdjük. Szívbe markoló megfigyelni, hogy az eltérő kor és stílus ellenére, a mondanivaló mennyire mai és a reformáció 500. évfordulójára készülve mennyire aktuális.

A téli Luther-konferencia egy újabb előadását közöljük: **dr. Fabiny Tibor** mutatja be *Luther igehirdetéseit*. A különböző témájú igehirdetéseken keresztül nagyszerűen kirajzolódik Luther teológiai gondolkodása.

Ezután három tanulmányt közlünk. Először **Rudolf Keller** tanulmánya olvasható, melynek címe: *Istentisztelet és reform. Mit tanulhatunk az atyáktól a liturgiáról?* Az írás az istentisztelettel kapcsolatos biblikus látásmódot mutatja be. Mindannyiunknak fontos ismereteket ad tehát ünnepeinkről.

Isó Gergely *Ordass Lajos az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban* című munkája az '56-os forradalom 60. évfordulója alkalmából íródott. Így emlékezünk az akkori eseményekre, hőseinkre, a néhány napra kivívott szabadságra. **Zászkaliczky Pál** *Reményik-versek egy túlélőcsomagban* című írása is emlékezés. Reményik Sándor halálának 75. évfordulóján elevenedik fel egy lelkésztrárstól kapott Reményik-csomag tartalma.

Gazdagító élményeket kívánunk Olvasóinknak a Keresztyén Igazság új számának lapozgatásakor!